

Investigating love and the relationships governing it in Nizami "Khosrow va Shirin" and critically reviewing its research background.

Majid Houshangi*

Fatemeh Nazari Zardaloei**

Abstract

One of the most important methods of interdisciplinary studies is the reading of literary works with a psychoanalytical approach, which entered the field of literature and art in the 20th century with Freud's innovations and evolved after him with various methods and theories. One of these important approaches is the view of Robert Sternberg - the famous American psychologist - in analyzing the love system as one of the most basic and profound human behaviors and psychological actions. In the theory of "love triangle" and also in the theory of "love story", Sternberg interpreted the life and emotional relationships of each person with another from a new point of view, and after categorizing and analyzing it, he achieved several patterns in understanding love. The results of this study will show that, in general, all the emotional relationships in this narrative started with the component of passion and shared the component of intimacy. But the difference between Shirin and Farhad's love and Khosrow's love is in the stage of commitment. This difference will transform the pattern of love in Shirin and Farhad into ideal love and in Khosrow into romantic love, which sets the stage for the tragedy in this lyrical work. On the other hand, the first form of stories are of the art story type;

* Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran, Iran (Corresponding Author), m.houshangi@alzahra.ac.ir

** MA in Persian Language and Literature, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran, Iran, Fatnazari73@gmail.com

Date received: 21/11/2024, Date of acceptance: 08/03/2025

that in the next stages, the stories of addiction, collection and sacrifice will be found in this narrative.

Keywords: Psychoanalytic criticism, Nizami, Sternberg, Khosrow and Shirin.

Introduction

In the contemporary era, with the importance of finding and highlighting details, subjects and concepts, these movements have been led to specialization and focus on special concepts and specific axes of human emotions, the most important and prominent of which is the subject of "love". It has involved human emotions since prehistoric times. One of the most important theorists in this field, who has devoted his research exclusively to the field of love, is Robert J. Sternberg, who considers the three sides of this feeling to be the components of intimacy, enthusiasm, decision, and commitment in the theory of the love triangle. He then put forward the theory of "love story" that the premise of a love story is that we are interested in being in a relationship with those whose love story is similar to ours and who have a complementary role to us. Because love is a story and only we are the authors of this story. On the other hand, in the context of Persian lyrical literature, Nizami Ganjavi is one of the most important writers who compiled his works with the focus of love, and his Khamsa is indicative of the mastery of this subject, as a central concern and subject in the creation of a literary work. Among his works, the narrative of Khosrow and Shirin is one of the best texts that can be analyzed and interpreted from Sternberg's point of view. Therefore, this research aims to examine the narrative of Khosrow and Shirin Nizami from the two perspectives of Sternberg's "Love Triangle" and "Love Story" and interpret and define the types of love in this narrative.

Materials & Methods

this research tries to analyze and analyze the love poem "Khosro and Shirin" by Nizami Ganjavi based on these two theories with a descriptive-analytical method

Discussion & Result

A) Passion component: since in Sternberg's theory, the passion component is based on physical motivations and physical aspects, and often "the initial stages of a relationship are mainly characterized by passion, the first component that is found in Khosrow's love for Shirin It is visible, it is the component of passion. This component has its initial

appearance when Khosrow Parviz, just by hearing the features of Shirin's appearance from Shapur's language and in the next stage, when Khosrow meets Shirin at the spring, becomes fascinated and enamored with him. This state in the first experience of sweet love, which was started by Shapur and with the representation of a statue of Khosrow, sweet fascination means the component of passion, which is an example of the arousal of physical and physical factors. In Farhad's encounter with Shirin, the first component that comes to mind is enthusiasm; Because Farhad falls in love just by hearing sweet words, which are considered physical elements of beauty. But his love quickly turned into mania and restlessness, and the restlessness and sleeplessness in Farah Shirin is the expression of this component in his personality.

b) Intimacy component: This component in Sternberg's definition and in the signs arising from the relationship goes to the extent that the parties should share their feelings and thoughts with each other, so that the conversations in any way and shape even Grievances and complaints are also objectified in the form of signs of intimacy, and expressing the secret of the heart or complaining about the beloved is one of the characteristics of the intimacy component. The signs of this can be seen in Khosrow's complaint after seeing Shirin, in closing the palace door on him. In addition to that, one of the components of intimacy can be mentioned as esteeming the beloved and respecting him. But this state is much stronger in Shirin, and wherever Shirin confronts Khosrow, both in terms of the desire for the well-being of her lover and the emotional support mentioned by Sternberg, Shirin is in a position of intimacy towards Khosrow.

Facing the experience of love, Farhad obeys her orders for the well-being of Halah Shirin, and with an ax in his hand, he begins to carve a thorn stone and provides a pond for the well-being of his lover. And frequently, the element of Farhad's respect for Shirin will be more objective. Even where Shirin gives her the best jewel in honor of the architecture of the pond, Farhad immediately gives it to Shirin's feet, which in Sternberg's system of signs, he will recognize as one of the elements of honoring the beloved and a component of intimacy. became. The manifestation of this respect and value is in Farhad's character to such an extent that even if there was a dust coming from Dargah Shirin, it was so sacred and valuable to Farhad that he would put it on his eyes instead of crimson. In addition to these, Farhad's complaints and pleas in the mountain while talking to Shirin are other signs of intimacy, which are depicted in a monologue in the narration. On the other hand, Farhad's desire for Shirin's well-being, as well as his sense of responsibility and Farhad's emotional support for Shirin, are important and prominent features of this component.

C) Commitment component: In the definition of the commitment indicator from Sternberg's point of view, it can be seen that Khosrow questions this commitment for different reasons and in communicating with two other lovers, he is almost empty of the circle of commitment. But on the other hand, having a lasting and long commitment in sweet love to Khosrow has turned the narrative into a story of sweet commitment. And also in Farhad's love experience, it can be seen that he does not talk about Shirin except for Shirin because of his committed love, and he only remembers Shirin's thoughts and feelings. In fact, the main component of Farhad's love is his commitment to Shirin, which he adheres to until the last moment of his life.

Conclusion

After examining and re-reading the text, it can be seen that the component of enthusiasm in Khosrow is at its highest level. This issue has resulted in the type of love in Khosrow and Shirin's narratives, respectively, romantic love, ideal love, romantic love, foolish love, and empty and empty love. Soda love and romantic love, silly love and empty and empty love have been discussed once each. On the other hand, according to Sternberg's reading of love as a story, it can be seen that the cause of the tragic situation in the narration of Khosrow and Shirin is more than anything based on the heterogeneity of the love stories in the three characters. Since, according to Sternberg's view, the durability of relationships depends on the alignment and harmony of stories, this situation in Khosrow's character is the story of art and collection, and in Shirin, art and sacrifice and addiction. The same difference in the second part of love is the basis of the lack of success and continuation of the relationship between these two characters. On the other hand, Farhad's love story has a close resemblance to the sweet love story of Khosrow, but the kind of sweet love towards Farhad basically makes it impossible to establish a relationship and since the relationship is not formed at any level, there is no room for experiencing the love story. It will not be possible. And since the story of sweet love in interaction with Farhad is completely in conflict and repulsion with the story of Farhad, the tragic aspect of the narrative will be realized. Finally, the results of the research will show that from Sternberg's point of view, the lack of commitment and loyalty in the story of Khosrow and Shirin has lowered the narrative from the level of a romantic work to a level that Nizami calls it a lust. It is a sad aspect of the narrative that, in the end, ideal love experiences failure in this story and signs of success appear in Khosrow's collection or foolish love.

Bibliography

- Sternberg, R. J. (2017). *Story of Love*, Trans by Ali Asqar Bahrami, Tehran: Javaneye Roshd. [in Persian]
- Parsapour, Zahra (2015) Investigating the love components of Khosrow and Shirin Nizami's story heroes based on Sternberg's love triangle theory, *The collection of articles of the 10th International Conference on the Promotion of Persian Language and Literature*, Moghaddas Ardabili University: pp. 435-443. [in Persian]
- Pourjavadi, Nasr'allah (1991) Khosrow's love and Nizami's love, *Danesh Magazine*, Khordad and Tir, No. 64: pp. 246-255. [in Persian]
- Pourjavadi, Nasr'allah (1991a) Shirin Dar Chashmeh, *Danesh Magazine*, Khordad and Tir, No. 64: pp. 246-255. [in Persian]
- Hosseinabadi, Sara & taj Varedi, Zarrin (2021) Steinberg's theory of "love triangle" and its adaptation to the two poems of Khosrow and Shirin Nezami and Weiss and Ramin Asad Gorgani, *Journal of the stylistic of Persian poem and prose volume Number 14 number In Volume 4 July issue Number 62*, pp 89-102. [in Persian]
- Ross, Alan. O (2007) *Personality: Theories and Processes*, Siyavash Jamalfar, Tehran: Nashre Ravan. [in Persian]
- Rahmani, Maryam (2019) Analysis of the story of the mechanism of love in Khosrow and Shirin Nezami Ganjei based on Steinberg's "Love Triangle", *Persian literature magazine*, 16 issue, 23, pp. 40-47. [in Persian]
- Ziyae, Hesam (2018) Evolution of the psychoanalytical approach in literary criticism, *Literary Criticism and Stylistic Researches*, Volume 10, Number 38, December, pp. 163-190. [in Persian]
- Freud, Z (1971) *Principles of psychoanalysis*, Hashem Razi, Tehran: Asia. [in Persian]
- qasemizadeh, hossein & Zahiri, Bijan (2023) Investigation and analysis of the majnon love character in "Lily and the mahnon" based on the military Robert J. Sternbergs love triangle theory in *Psychology, Literary Interdisciplinary Research*. [in Persian]
- Qavami, Badriyyeh & Saedpanah, Darya (2017) Analyzing the poems of Lily and Majnoon based on Sternberg's love triangle theory, *The twelfth international gathering for the promotion of Persian language and literature*. [in Persian]
- Zaherabdevand, E., & Karimi Nouroddinvan, R. (2020). Investigating the dimensions of lovemaking in "Balal" poems in Bakhtiari culture Based on Sternberg's theory of love, *Culture and Folk Literature*, 8(34), 65-92. [in Persian]
- Ghorbannejad, Parisa & Pat Fariba (2021) The Function of political Marriages in regulating of the relations of Concurrent Governments 4th/10 -7th/13 centuries (based on general histories), *Volume 14, Issue 1 - 30, September*, pp 25-44. [in Persian]
- Mahmoudi, Masoumeh (2020) Sternberg's Theory (Love as a Story) and Comparative Criticism of Contemporary Fiction, *Literary Interdisciplinary Research*, Volume 2, Issue 3, May, pp 260-291. [in Persian]

- Nizami, E. (2012). Khosrow va Shirin, Hasan Vahid Dastgerdi va Saeed Hamidiyan, Tehran: Qatreh. [in Persian]
- Caris, Melissa K. (2021). Investigating the Effects of Endurance of Marriage on the Relationship between Attachment and Love Style. Seattle Pacific University. School of Psychology .
- Gao, G (2001) .Intimacy passion and commitment in chinese and us American romantic relationships. International jornal of Intercultural relations. 25.329-342
- Hegsted, Camilla P. (9-2020). The Role of Mentalized Affectivity in Romantic Love and Relatinship Satisfaction. City University of New York (CUNY). CUNY Graduate Center .
- Limas, Emily. (2013). Father-child Bonds and their Effect on Quality of Adult Intimate and Romantic Relationships. California State University San Marcos.
- Sternberg R.J.(1986).A Triangular theory of Love. Psychological Review.93(2).119-135.
- Sternberg, Robert and Barnes, Michel. (1988). psychology of love, Yale University press, p. 70.
- Sumter, Sindy R. & Valkenbury Patti M. & Jochen Peter. (2013). Perceptions of Love across the lifespan: Diffèrnces in passion, intimacy and commitment. International Journal of Behavi oral Devel0pment.
- Myers, Jane E. and W. Matthew Shurts. (2002).Measuring Positive Emotionality: A Review of Instruments Assessing Love. [http://www.sagepub.com/home.nav.\(238-254\)](http://www.sagepub.com/home.nav.(238-254)).

بررسی عشق و روابط حاکم بر آن در «خسرو و شیرین» نظامی و بازنگری انتقادی پیشینهٔ پژوهشی آن

مجید هوشنگی*

فاطمه نظری زردآلویی**

چکیده

مطالعات پیشرو در حوزهٔ نقد ادبی پیوند نزدیکی با نوع شناخت و تلقی از انسان و نیروهای درونی او پیدا کرده و بیش از هر چیز بر رویکردهای بین رشته‌ای متمرکز شده است. یکی از این رویکردهای مهم در این میان، دیدگاه رابرت استرنبرگ در تحلیل نظام عشق و روابط حاکم بر آن در دو تئوری «مثلث عشق» و «قصه عشق»، بسط یافته است. حال این پژوهش سعی دارد تا با روشی توصیفی – تحلیلی منظومهٔ عاشقانهٔ «خسرو و شیرین» نظامی گنجوی را بر اساس این دو تئوری بررسی و تحلیل نماید. نتایج این بررسی نشان خواهد داد که در مجموع تمام روابط عاطفی موجود در این روایت، با مؤلفهٔ شور و اشتیاق آغاز شده و در مؤلفهٔ صمیمیت نیز اشتراک دارند؛ اما تفاوت عشق در شیرین و فرهاد با عشق خسرو در مرحلهٔ تعهد است. همین اختلاف، الگوی عشق را در شیرین و فرهاد به عشق آرمانی و در خسرو به عشق رمانتیک مبدل خواهد کرد که مقدمات جریان تراژدی را در این اثر غنایی رقم می‌زند. از سویی، شکل نخستین قصه‌ها از نوع قصهٔ هنر هستند؛ که در مراحل بعدی، قصه‌های اعتیاد، کلکسیون و ایثار در این روایت موجودیت خواهند یافت.

کلیدواژه‌ها: نقد ادبی، نظامی، استرنبرگ، خسرو و شیرین

* استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکدهٔ ادبیات، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران (نویسندهٔ مسئول)،
m.houshanghi@alzahra.ac.ir

** کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشکدهٔ ادبیات، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران،
Fatnazari73@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۸

۱. مقدمه

در حوزه‌ی دانش‌های مربوط به انسان و شناخت احساسات و عواطف و نیروهای انگیزشی او، رویکردهای متفاوتی از دیرباز تا کنون مورد توجه پژوهشگران و صاحب‌نظران قرار گرفته است و در دوره‌ی معاصر با اهمیت یافتن و برجسته شدن جزئیات، سوژه‌ها و مفاهیم، این نهضت‌ها به تخصص‌گرایی و تمرکز بر مفاهیم ویژه و محورهای خاص احساسات انسان سوق داده شده و پژوهش‌ها بر موضوعات و دغدغه‌های ویژه و چالش برانگیز انسانی متمرکز شده است. یکی از مهم‌ترین و برجسته‌ترین آنان، موضوع «عشق» است که احساسات انسانی را از پیشاتاریخ تا کنون با خود درگیر کرده است. از مهمترین نظریه‌پردازان در این حوزه که پژوهش‌های خود را منحصر به حوزه عشق اختصاص داده، رابرت جی استرنبرگ است. او در سال ۱۹۸۶ اولین نظریه‌ی مربوط به عشق خود را تحت عنوان نظریه‌ی «مثلث عشق» ارائه کرد. در این نظریه، استرنبرگ عشق را به مانند مثلی توصیف کرده که سه ضلع آن را مؤلفه‌های صمیمیت، شور و شوق و تصمیم و تعهد تشکیل می‌دهند. در راس این مثلث، مؤلفه‌ی صمیمیت قرار می‌گیرد که جوهره‌ی عشق از دیدگاه استرنبرگ محسوب می‌شود. او سپس در سال ۱۹۹۴، نظریه‌ی مثلث عشق را مجدداً مورد ارزیابی قرار داده و نظریه‌ی «قصه‌ی عشق» یا «عشق به مثابه قصه» را مطرح کرد.

مشکل نظریه‌ی مثلث عشق در این بود که به نظر می‌رسید اجزای تشکیل‌دهنده‌ی عشق، مبین عناصر عشق هستند و این عناصر را توضیح می‌دهند بی‌آنکه آنها را به شیوه‌ای روشن‌مند، سازماندهی کنند و بی‌آنکه نشان دهند چرا هر فردی انسان خاصی را دوست دارد و انسان دیگری را دوست نمی‌دارد. (محمودی، ۱۳۹۹: ۲۶۸)

با آنکه مقوله‌ی عشق به باور فروید، امری وابسته به خود (Ego) و از سر خودخواهی است (فروید، ۱۳۵۰: ۵۹) اما تعریف این اصل به مرور تغییر کرده و مفهومی دوسویه و متکی بر درک و شناخت طرفین رابطه شناخته شده است. (راس، ۱۳۸۶: ۲۸۹) از نظر استرنبرگ فرض در قصه‌ی عشق آن است که ما علاقمندیم با کسانی در رابطه باشیم که قصه‌ی عشق آنان شبیه به خود ماست و نقش مکمل ما را داشته باشند. زیرا عشق داستان است و تنها خود ما نویسندگان این داستان هستیم. در واقع، در یک رابطه هر یک از قهرمانان، عشق را به مثابه‌ی قصه‌ی خاصی می‌بینند و در آن به ایفای نقش خود می‌پردازند. پس روابط میان آدمیان زمانی به اوج موفقیت خود می‌رسد که نوع قصه‌های آنان باهم سازگار باشد. اغلب افراد، عاشق کسانی می‌شوند که قصه‌ی عشق‌شان با قصه‌ی عشق خود آنها یکی باشد. (رک. استرنبرگ، ۱۳۹۶: ۴۴-۴۶) لذا تنها راه شناخت رفتار هر زوج، بازبینی روایت و برداشت هر یک از آنها از قصه‌ی عشق است. حال این

بررسی عشق و روابط حاکم بر آن در ... (مجید هوشنگی و فاطمه نظری زردآلویی) ۳۱۳

روایات و برداشت‌های یک زوج از مقوله عشق و اینکه عشق چیست و باید چگونه باشد، می‌تواند منطبق و همخوان باشد و یا اینکه متباین و ناهمگن باشد. (همان: ۲۰) حال با این دو رویکرد، استرنبرگ سعی داشت تا از معادلات متعدد با محوریت عشق، تفاسیر و برداشت‌هایی را به عنوان الگوی قابل انطباق بر اکثر روایت‌های عاشقانه ارائه دهد.

از سویی دیگر، در بستر ادب غنایی فارسی، نظامی گنجوی از مهمترین نویسندگانی است که آثار خود را با محوریت عشق تدوین نموده و خمسه او گویای استیلاي این موضوع، به مثابه یک دغدغه و موضوع محوری در خلق اثر ادبی است. عشقی که در آثار نظامی بحث می‌شود، مجموعه‌ای از انواع عشق در آثار علمی چون "طوق الحمامه" ابن حزم و "روض المحیین" ابن قیم، و آثار فلسفی و عرفانی چون "رساله العشق" ابن سینا و "رساله فی ماهیت العشق" اخوان الصفا است. (رک. پورجوادی، ۱۳۷۰: ۲۴۶-۲۴۷) چحال در میان آثار او روایت خسرو و شیرین بواسطه شمول بر چند روایت عشق در موازات یکدیگر و درگیری قهرمانان آن با موضوع عشق در موضوعیت‌های متفاوت، یکی از بهترین متونی خواهد بود که قابلیت تحلیل و بررسی و تفسیر از منظر استرنبرگ را خواهد داشت. لذا این پژوهش بر آن است که روایت خسرو و شیرین نظامی را از دو منظر «مثلث عشق» و «قصه عشق» استرنبرگ مورد بررسی قرار داده و نوع عشق‌های جاری در این روایت را تفسیر و تعریف نماید.

۲. بن مای نظری

۱.۲ نظریه مثلث عشق

همانگونه که اشاره شد، نخستین نظریه استرنبرگ در پژوهش خود تحت عنوان «مثلث عشق» منتشر شد که در بردارنده مؤلفه‌هایی در عشق است که در ذیل به تبیین آن می‌پردازیم:

صمیمیت: مؤلفه صمیمیت ناظر بر جوانب عاطفی رابطه‌ها است. صمیمیت عبارت است از احساس محبت و اظهار آن، علاقه، مراقبت و غمخواری نسبت به شخصی که فرد او را دوست دارد. میل به رفاه و تجربه خوشحالی با او، داشتن توجه زیاد و امکان اتکا، داشتن درک متقابل، در میان گذاشتن مسائل شخصی، دریافت و ارائه حمایت عاطفی و ارج نهادن به وی. (see. Strenberg, 1986: 120- 121) با این اوصاف مؤلفه صمیمیت، نوعی احساس مسئولیت، همدلی، نزدیکی، ارائه محبت و دریافت آن و... را در یک رابطه ایجاد می‌کند. ویژگی مهم این مؤلفه به باور استرنبرگ آن است که «در روابط بلند مدت برجسته‌تر است و کارکردهای تعهد و

صمیمیت را می‌توان برای حفظ رابطه‌ای که در طول زمان پایدار می‌ماند، حیاتی دانست.» (Carisn, 2021: 7-8).

شور و شوق (اشتیاق): در بردارنده روابطی که مبتنی بر جذابیت‌های جسمانی و جنسی و اشتغال ذهنی مثبت نسبت به معشوق است. استرنبرگ در نظریه خود، شور و شوق را برانگیخته از تحریک روان‌فیزیولوژیک می‌داند که بسیار شبیه به اعتیاد است و از نظر وی، همنشینی یا دیدن کسی می‌تواند حس اشتیاق را در شخص ایجاد کند و از آن به «عشق در اولین نگاه» تعبیر می‌شود. (استرنبرگ، ۱۳۹۶: ۱۷۲) داشتن رابطه فیزیکی و پرستش معشوق، سخت بودن زندگی برای عاشق پس از معشوق، خیال پردازی، جذاب و ایده‌آل بودن معشوق و ترجیح بر بودن کنار معشوق تا فرد دیگر از جمله شاخصه‌هایی هستند که وجود آن‌ها در هر رابطه عاشقانه، نشان دهنده برجسته بودن وجه اشتیاق در آن رابطه است.

تصمیم و تعهد: این شاخصه جنبه شناختی دارد و به بخشی از جریان عشق مربوط می‌شود که در آن فرد، خودآگاهانه یا ناخودآگاهانه تصمیم می‌گیرد که شخصی را دوست بدارد به تعبیر دیگر «این بعد عشق، جزء شناختی عشق و نشان دهنده رابطه پایدار است». (Sternberg, 1986: 119) و این احساس و رابطه، می‌تواند گذرا و یا دیرپا باشد که در هر یک از حالت‌های مذکور، کیفیت مؤلفه تعهد متغیر خواهد بود و ممکن است فرد، معشوقش را برای مدتی کوتاه انتخاب کند و یا او را به عنوان شریک همیشگی و ابدی خویش در رابطه بپذیرد که در این صورت مؤلفه تعهد در سطح قابل قبول و رضایت‌بخشی قرار می‌گیرد و در این حالت فرد عاشق تصمیم می‌گیرد که فقط و فقط با او باشد، نه دیگری. در تعریف شاخصه تعهد، عاشق هرگز در برابر مشی یا منش نامناسب معشوق اعتراض نمی‌کند و تعهدش را تحت هر شرایطی نسبت به او و عشق معشوقش حفظ می‌نماید. در اینجا تعهد نقش محوری را ایفا کرده، زیرا اثبات صمیمت مبتنی بر عنصر تعهد خواهد بود.

از نظر استرنبرگ عشق و علاقه‌ای که صرفاً بر پایه شور و شوق بوده است، با ظهور مؤلفه صمیمیت و سپس ایجاد مؤلفه تعهد، مسیر تکاملی خویش را طی می‌کند. و تغییرات در رابطه عاشقانه ارتباط مستقیم با نسبت این سه مولفه خواهد داشت. (Gao, 2001:329) فرد پس از گذر از این سه مرحله، به عشق کامل خویش می‌رسد. سه بعد عشق به ندرت در فردی به طور مساوی جمع می‌شود و هرگاه در رابطه عاشقانه بین دو شخص هر سه مؤلفه به میزان بالایی وجود داشته باشد، آن عشق از نوع «عشق آرمانی یا کامل» خواهد بود و همین طور با فقدان و نقصان عشق مواجه خواهیم بود. (strenberg & Barnes, 1988: 70) باید توجه

بررسی عشق و روابط حاکم بر آن در ... (مجید هوشنگی و فاطمه نظری زردآلویی) ۳۱۵

داشت که اقسام عشقی که از ترکیب این سه مؤلفه به وجود می‌آید به رویکرد طرف مقابل نیز وابستگی دارد، یعنی «میزان محبتی که ابراز می‌شود به قدرت هر جزء و نوع عشق به قدرت یک جزء در مقابل دیگری بستگی دارد» (Limas, 2013: 8) حال با توجه به این نگرش، اقسام عشق از منظر استرنبرگ به شرح زیر است:

- فقدان عشق: در این نوع از عشق، مؤلفه‌هایی که از آن‌ها یاد کردیم در سطح بسیار ضعیفی قرار می‌گیرند و یا اینکه مطلقاً جلوه و نمودی ندارند. استرنبرگ این نوع عشق را بیش‌تر الگوی روابط رسمی میان افراد تلقی می‌کند. (see. Sternberg, 1986: 123)

- دوست داشتن: این بعد از عشق زمانی دیده می‌شود که صمیمیت بین شرکای یک رابطه عاطفی، قوی و دو مؤلفه دیگر بسیار کم‌رنگ باشند و یا اصلاً وجود نداشته باشند. (Ibid)

- شیفتگی (دل‌باختگی): عشقی که صرفاً متشکل از مؤلفه شور است و در آن از تعهد و صمیمیت خبری نیست و درجه بالایی از برانگیختگی روانی و فیزیولوژی در فرد مشاهده می‌شود. (see. Ibid: 124)

- عشق پوچ یا تهی: مؤلفه قابل توجه در این نوع عشق، تصمیم و تعهد است و شرکای رابطه، در این رخداد به مرور زمان، صمیمیت و اشتیاق خود را نسبت به یکدیگر از دست داده و به باهم بودن عادت کرده‌اند. (see. Ibid: 128)

- عشق رمانتیک: ترکیبی از دو مؤلفه شور و اشتیاق و صمیمیت است و مؤلفه تعهد در این بعد از عشق ضعیف است. طرفین بدون ترس از طرد شدن، افکار و اسرار خود را با یکدیگر در میان می‌گذارند اما به علت فقدان تعهد در این رابطه‌ها، امکان دوام و پایداری، بسیار ضعیف است. (see. Ibid: 133)

- عشق رفاقتی: از تعامل و تقارن دو مؤلفه صمیمیت و تعهد حاصل می‌گردد و رابطه از شور و اشتیاق تهی است. اغلب این بعد از عشق را در روابط دوستانه پایداری و طولانی مدت مشاهده می‌شود. (see. Ibid: 124)

- عشق ابلهانه: حاصل ترکیب دو مؤلفه شور و شوق و تعهد است و خالی از صمیمیت و عنصر شناختی است. استرنبرگ عشق در نگاه اول را در این بعد از عشق قرار می‌دهد. (Ibid)

- عشق کامل (آرمانی): ایده‌آل‌ترین نوع عشق که ترکیبی از هر سه مؤلفه در سطوح بالای رضایتمندی است. در این حالت فرد شریک زندگی خود را به عنوان یک انسان دوست

دارد و برای او احترام فراوانی قائل است. احساس شور و اشتیاق بسیاری به او دارد و در عین حال، صمیمیت و تعهد بین زوجین، در اوج امکان قرار می‌گیرد (see. Ibid: 134)

انواع عشق	صمیمیت	شور و اشتیاق	تصمیم و تعهد
فقدان عشق	-	-	-
دوست داشتن	+	-	-
شیفتگی	-	+	-
عشق پوچ	-	-	+
عشق رمانتیک	+	+	-
عشق رفاقتی	+	-	+
عشق ابلهانه	-	+	+
عشق آرمانی	+	+	+

۲.۲ نظریه قصه عشق

استرنبرگ، بعدها در پژوهش دیگری تحت عنوان نظریه «قصه عشق» الگوی خود را تکامل بخشیده و در یک دسته‌بندی کلی، قصه‌ها را در پنج گروه مختلف طبقه‌بندی می‌کند: قصه‌های نامتقارن، قصه‌های شیئی، قصه‌های مشارکت، قصه‌های روایی و قصه‌های گونه (ژانر). با توجه به گستردگی موضوع و انواع قصه‌ها و محدودیت در این پژوهش، صرفاً به توضیح در خصوص قصه‌های کاربردی در این روایت اختصار شده است.

۱.۲.۲ قصه‌های نامتقارن

در قصه‌های نامتقارن پنج روایت قابل بررسی است که به شرح زیر هستند:

- قصه ایثار: در قصه ایثار فقط یکی از طرفین مکرراً برای دیگری خود را ایثار می‌کند و یا با خود فکر کرده یا خود را موظف به فداکاری و ایثار مداوم برای دیگری می‌کند؛ و اگر طرفین این حس را داشته باشند، رابطه آن‌ها سرانجامی خوش خواهد داشت (ر.ک. همان: ۷۲-۷۳).

از قصه‌های دیگر در زیر مجموعه قصه‌های نامتقارن می‌توان به قصه حکومت، قصه معلم-شاگرد، قصه پلیسی، قصه زشت‌نگاری و قصه وحشت اشاره داشت.

۲.۲.۲ قصه‌های شیئی

قصه‌های زیر در دسته‌بندی قصه‌های شیئی قرار می‌گیرند که اصل اساسی و مشترک همه آن‌ها تفکر «شخص در مقام شیء» است:

- قصه کلکسیون: قصه افرادی است که به جفت خود به چشم جزئی از اجزای یک کل می‌نگرند که با مجموعه همخوانی داشته باشد. افرادی که درگیر روابط چند همسری هستند، قصه آن‌ها در این دسته قرار می‌گیرد (رک: همان: ۱۱۶-۱۱۷).

- قصه هنر: نگاه شخص به جفت خویش همانند نگاه مردم (عوام) به یک اثر هنری است. جنبه‌های ظاهری و جسمانی معشوق برای عاشق، بسیار ارزشمند است و این جنبه ظاهری، می‌تواند اجزای جزئی‌تری چون چشم، اندام، مو، لب و... باشند (رک: همان: ۱۱۸).

از قصه‌های دیگر در زیر مجموعه قصه‌های شیئی می‌توان به قصه علمی-تخیلی، قصه خانه و خانواده، قصه بهبودی، قصه دین و قصه بازی اشاره داشت.

۳.۲.۲ قصه‌های مشارکت

قصه اعتیاد: نگاه فرد به جفت خود، همانند نگاه یا نیاز فرد معتاد به مواد مخدر است. فرد ظرفیت از دست دادن یا جدا شدن از جفت خود را ندارد. مسبب این جریان، ترس فرد از تنها ماندن نیست بلکه دل‌بستگی عمیق و نیاز به جفت خاصی است (رک: همان: ۱۶۸).

از دیگر زیر مجموعه‌های قصه مشارکت می‌توان به قصه سفر، قصه بافندگی، قصه باغ و قصه تجارت اشاره داشت.

استرنبرگ به دو حوزه قصه‌های روایی و قصه‌های گونه نیز اشاره دارد که بدلیل عدم جایگیری در این بحث و محدودیت فضای پژوهش، تشریح نشده است. به طور مجموع، استرنبرگ روابطی را رضایت‌بخش می‌داند که در آن توقعات زوجین از هم، مشابه بوده و معشوق نیز آن‌ها را برآورده کند و از طرفی یکسانی و همسانی مثلث‌های عشقی شرکای یک رابطه، بر روی رضایت‌بخشی رابطه بسیار تاثیرگذار است، همچنین عدم شباهت مثلث‌ها احساس نارضایتی را افزایش خواهد داد. (Hegsted, 2020:11-12)

۳. پیشینه پژوهش

در خصوص نقد رانکاوانه آثار ادبی کلاسیک با رویکرد استرنبرگ، مجموعاً پنج پایان‌نامه و رساله و یازده مقاله علمی به چاپ رسیده است. اما در خصوص پژوهش‌های مرتبط با نقد خسرو و شیرین نظامی گنجوی می‌توان از چهار منبع یاد کرد؛ نخستین آنان مقالهٔ زهرا پارساپور (۱۳۹۴) با عنوان «بررسی مولفه‌های عشق‌ورزی قهرمانان داستان خسرو و شیرین نظامی با تکیه بر نظریهٔ مثلث عشق استرنبرگ» است که در همایش مجموعه مقاله‌های دهمین همایش بین‌المللی ترویج زبان و ادب فارسی به چاپ رسیده است. از فعالیت‌های دیگر در خصوص نظامی، می‌توان به مقالهٔ «تحلیل ساز و کار عشق در خسرو و شیرین نظامی بر اساس مثلث عشق استرنبرگ» مریم رحمانی (۱۳۹۹) اشاره کرد که در مجله ادبیات فارسی دانشگاه مشهد به چاپ رسیده است. پژوهش دیگر در این باب مقاله مشترک ساراحسین آبادی و زرین تاج واردی (۱۴۰۰) با عنوان «نظریهٔ «مثلث عشق» استرنبرگ و انطباق آن با دو منظومهٔ خسرو و شیرین نظامی و ویس و رامین اسعد گرگانی» در نشریهٔ سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب) است که پژوهشگران این مقاله بر این باورند که از هفت حالت ممکن در روابط عاشقانه، چهار حالت آن با ویس و رامین اسعد گرگانی و پنج حالت با خسرو و شیرین نظامی انطباق کامل دارد. پژوهش حاضر در بخش پایانی و با ارائهٔ شواهد متنی به بررسی انتقادی هر یک از این پیشینه‌ها پرداخته و بر این ادعاست که الگویی کاملتر و متناسب با تمامی ابعاد نظریه استرنبرگ ارائه خواهد داد.

۴. تحلیل نوع و قصهٔ عشق در داستان

۱.۴ تحلیل عشق در شخصیت خسرو

۱.۱.۴ عشق خسرو به شیرین

الف) مؤلفهٔ شور و شوق: از آنجایی که در نظریهٔ استرنبرگ، مؤلفهٔ شور و شوق مبتنی بر انگیزش‌های فیزیکی و وجوه جسمانی است، و غالباً «مراحل اولیهٔ یک رابطه عمدتاً با اشتیاق مشخص می‌شود. پس از این مرحله انتظار می‌رود صمیمیت و تعهد افزایش یابد.» (Sumter et al, 2013: 418) پس نخستین مؤلفه‌ای که در عشق خسرو نسبت به شیرین به چشم می‌خورد، مؤلفهٔ شور و اشتیاق است. درست در آنجا که خسرو پرویز، صرفاً با شنیدن اوصاف ظاهری شیرین از زبان شاپور و در مرحله بعد، در مواجههٔ خسرو با شیرین در چشمه، شیفته و دل‌باخته

بررسی عشق و روابط حاکم بر آن در ... (مجید هوشنگی و فاطمه نظری زردآلویی) ۳۱۹

او می‌شود این مؤلفه نمود آغازین دارد. (نظامی، ۱۳۷۸: ۵۴). گزینش لفظ بت برای توصیف شیرین، نشان از استیلائی این وجه در عشق خسرو دارد. (رک: همان: ۸۰) این برانگیختگی از محرک‌های جسمانی، در مؤلفه شور و اشتیاق، با دیدن و مشاهده مکرر معشوق در متن روایت تاکید می‌گردد. (رک: نظامی، ۱۳۹۱: ۸۰-۸۱) البته این مقوله «شامل قلمرویی از منابع انگیزشی و دیگر شکل‌های انگیزشی است که فرد را به سوی تجربه هوس و شور و اشتیاق در روابط عاشقانه هدایت می‌کند». (هاشمی و رشیدی آشجودی، ۱۳۹۵: ۲۱۱۲) لذا همین سائق است که باعث شده، خسرو پس از جدایی از شیرین دائما در پی خلوت گزیدن با شیرین باشد (نظامی، ۱۳۹۱: ۱۳۹-۱۴۰) بر اساس نظریه استرنبرگ، اگر صرفا ظاهر جسمانی جفت برای فرد حائز ارزش و اهمیت باشد و شخص به دو شاخصه دیگر التفاتی نداشته باشد، آن عشق از نوع عشق شیداگونه خواهد بود که بر اثر اشتیاق مطلق شکل گرفته است و معمولا هم سرانجام خوشایندی ندارد مگر اینکه رفته رفته با سایر مؤلفه‌های عشق متقارن گردد. (رک استرنبرگ، ۱۹۸۶: ۱۲۸) این حسرت‌های خسرو پس از جدایی از شیرین را می‌توان از این نوع دانست؛ و می‌توان گفت خسرو در رابطه با شیرین هیچ‌گاه عاری از شور جسمانی و تمایلات جمال پرستانه نیست. تا آنجا که زمانی که شیرین از ارتباط با خسرو به بهانه‌هایی رندانه سر باز می‌زند، خسرو در قالب لابه و التماس به شیرین مبنای گفتگویی را رقم می‌زند که همه بر مدار عشق از نوع تمنای جسمانی و موقوف بر کام‌بخشی است. (رک. نظامی، ۱۳۹۱: ۱۴۸-۱۵۱)

از سویی، در نظر استرنبرگ، یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های شور و شوق در روابط عاشقانه میان افراد، سخت بودن زندگی برای عاشق پس از معشوق به دلیل وابستگی به معشوق است (see. Sternberg, 1986:27) این امر در رفتار و کنش خسرو پس از جدایی از شیرین بخوبی مشاهده می‌شود. به عنوان نمونه پس از مرگ بهرام چوبین، خسرو روزها در سوگواری به سر می‌برد. پس از چندی، خسرو به بزم آراییی پرداخته و مجلسی ترتیب می‌دهد اما در میان جشن و بزم، غم دیدار شیرین رنجورش نمود. (نظامی، ۱۳۹۱: ۱۹۰) از آنجا که «عنصر اشتیاق شامل منابع انگیزشی، رفتاری و سایر منابع برانگیختگی است که منجر به تجربه‌های عاشقانه و روابط جنسی می‌گردد» (myers et al, 2002: 245) مشاهده می‌شود که این انگیزش‌ها در خسرو و تا پایان روایت، پس از تنش‌های فراوان، به قوت خود باقیست و از نوع رابطه مبتنی بر شور و اشتیاق است

ب) مؤلفه صمیمیت: این مؤلفه در تعریف استرنبرگ و در نشانه‌های برخاسته از رابطه تا آنجا پیش می‌رود که طرفین باید احساسات و افکار خود را با یکدیگر در میان بگذارند، بدان

صورت که گفتگوها در هر صورت و شاکله‌ای حتی گلایه‌ها و شکواییه‌ها نیز در قالب نشانه‌های صمیمیت موضوعیت می‌یابد. (Strenberg, 1986: 132) و این بیان راز دل یا گلایه از معشوق، از ویژگی‌های مؤلفه صمیمیت است. نشانه‌های این امر در گلایه خسرو پس از دیدن شیرین، در بستن در قصر بر او جلوه دارد. (نظامی، ۱۳۹۱: ۳۰۶) مضاف بر آن از عناصر مؤلفه صمیمیت می‌توان به ارج نهادن معشوق و احترام به وی، یاد کرد. این نشانه را در خلال مکالمات آن‌ها می‌توان دید که در حین پاسخ به گلایه‌ها و صحبت‌های دیگری، سخنش را با مدح و ثنا و ستایش طرف مقابل شروع می‌کنند. (همان: ۳۰۶) و یا با توجه به نشانه‌های متنی می‌توان سرود گفتن‌های نکیسا از زبان شیرین و بارید از زبان خسرو را جزو عناصر صمیمیت دسته‌بندی کرد. (رک. نظامی، ۱۳۹۱: ۳۶۲-۳۶۴)

از دیگر عناصر این مؤلفه، بخشندگی در راه معشوق است که «عاشق برای اثبات حمایت عاطفی خود از معشوق و نشان دادن صمیمیتش، حاضر است همه داشته‌های خود را در راه معشوق قربانی کند». (ظاهری عبده‌وند و کریمی نورالدین‌وند، ۱۳۹۹: ۷۶) در سابقه گفتاری خسرو و در ابراز گلایه‌های شیرین، مشاهده می‌شود که او مدعی است جانش را که ارزشمندترین دارایی هر فردی است، در راه شیرین نثار کند:

چه خواهی؟ عذر یا جان؟ هر دو اینک توانی عید و قربان، هر دو اینک

(نظامی، ۱۳۹۱: ۳۲۸)

و یا از مصادیق تکریم و بزرگداشت معشوق، خسرو در روانه‌سازی شیرین بسوی قصر، لشکری عظیم و موقعیتی سزاوار همراه با اخترشناسان و غلامان و ... را برای شیرین فراهم می‌کند (رک. همان: ۳۸۴-۳۸۷)

از سوی دیگر به باور استرنبرگ، میل به رفاه حال معشوق، از نشانه‌های اصلی صمیمیت است و رد پای این نشانه در موقعیت نهایی روایت، و در آنجا که خسرو به دست شیرویه فرزندش خنجر می‌خورد، تصمیم می‌گیرد به بهانه تشنه بودن، شیرین را از خواب بیدار کند که مگر به فریاد او برسد. اما ترجیح می‌دهد که معشوقش آرام بخوابد و خود جان بدهد، این موقعیت، بهترین و زیباترین حالت ممکن در این ابیات، تبیین گشته است. (رک. نظامی، ۱۳۹۱: ۴۱۸) اما در نهایت باید گفت که خسرو با اینکه دل در بند عشق شیرین دارد، باز با مریم دختر قیصر روم، ازدواج می‌کند. اگرچه این ازدواج بنا بر مصالح و منافع سیاسی است، اما از آنجایی که مؤلفه تعهد، برابر است با برگزیدن تنها یک معشوق و نه انتخاب دیگری در کنار او، یا به

بررسی عشق و روابط حاکم بر آن در ... (مجید هوشنگی و فاطمه نظری زردآلویی) ۳۲۱

جای او، پس می‌توان گفت ابعاد عشق خسرو نسبت به شیرین، غالباً مبتنی بر بعد شور و اشتیاق است و نشانی از تعهد، در این میان دیده نمی‌شود.

۲.۱.۴ عشق خسرو به مریم

با توجه به مبانی شناختی استرنبرگ، رابطه میان خسرو و مریم، تنها دارای شاخصه تعهد است. چرا که بدون وجود مؤلفه‌های شور و شوق و همچنین صمیمیت و تنها بنا بر پیمانی که با قیصر روم بسته به ازدواج منتج شده است. استرنبرگ این گونه روابط را عشق پوچ و تهی می‌نامد که در میان افرادی شکل می‌گیرد که رابطه هیجانی و عاطفی متقابل را از دست داده‌اند اما همچنان در کنار هم زندگی می‌کنند و یا به علت ترس از بی‌کسی با هم مانده‌اند. در اینگونه از روابط، طرفین رابطه، علاقه‌ای به یکدیگر ندارند و تداوم زندگی آن دو منحصر بوسیله عنصر تعهد امکان پذیر می‌گردد. (Strenberg, 1986: 128) البته باید این نکته را نیز در نظر داشت که ازدواج‌هایی از این دست، به عنوان یک سنت پایدار و با قدمت در تاریخ حکومت‌ها حضور داشته است که در دوره نظامی، از نوع پیوندهای برون طایفه‌ای و با هدف صلح و آشتی، اتحاد برای مقابله با دشمنان، حفظ و توسعه قلمرو، تثبیت و جابه‌جایی قدرت، تعمیق دوستیو تهدید و تحقیر صورت می‌پذیرفت. (رک قربان نژاد و پات، ۱۴۰۰: ۲۱-۴۲)

با آنکه خسرو تا زمان مرگ مریم با فرد دیگری ازدواج نمی‌کند اما میزان حضور دو مؤلفه اشتیاق و صمیمیت در این رابطه، آنچنان ضعیف است که در مقابل مؤلفه تعهد، نفوذ و تاثیر چندانی در این رابطه ندارد. البته باید اذعان شیرین به عدم وجود عنصر تعهد در خسرو را مهر تاییدی بر این تفسیر دانست. در آنجا که می‌گوید:

مرا ظن بود کز من برنگردی	خریدار بتی دیگر نگردی
کنون در خود خطا دیدم ظنم را	که در دل جای کردی دشمنم را
چو نقش کارگاه رومیت هست	ز رومی کار ارمن دور کن دست

(نظامی، ۱۳۹۱: ۲۱۱-۲۱۲)

۳.۱.۴ عشق خسرو به شکر

میل خسرو به دیدار شکر با شنیدن اوصاف جسمانی او بروز می‌یابد، که بیانگر مؤلفه شور و اشتیاق اوست و در نسبت مستقیم با عدم تعهد به شیرین رشد می‌کند. در نظام استرنبرگی،

عشق خسرو به شکر در ابتدا از نوع شیفتگی یا دلباختگی است چراکه تنها حاوی مؤلفه شور و شوق است، اما پس از آن، مؤلفه تعهد خسرو با ازدواج با شکر جلوه پیدا می‌کند (رک. نظامی، ۱۳۹۱: ۲۸۵) و دلباختگی خسرو به شکر به نوعی از عشق، به نام "عشق ابلهانه" تبدیل می‌گردد. علاوه بر نشانه‌های ذکر شده، یکی از عناصر مؤلفه شور و اشتیاق، داشتن رابطه هوس‌انگیز با معشوق است؛ که در جای جای روابط خسرو با شکر هویداست. از طرفی خسرو، نه مریم و نه شکر، جای شیرین را برای خسرو پر نمی‌کنند (رک. نظامی، ۱۳۹۱: ۲۸۵-۲۸۶) و سوگند می‌خورد که تا زنده است به او وفادار باشد. (همان: ۳۶۹) تفسیر این احساس از منظر استرنبرگ به اصل گذار در مراحل عشق باز می‌گردد؛ در این مرحله است که خسرو در مرحله گذار از "شیفتگی" به "عشق رمانتیک" قرار گرفته و چرخه مؤلفه‌های مثلث عشقی استرنبرگ را کامل می‌کند.

۲.۴ تحلیل عشق در شخصیت شیرین

الف) مؤلفه شور و اشتیاق: اولین مؤلفه در عشق شیرین به خسرو، مؤلفه شور و اشتیاق است اما تفاوت این مؤلفه با شیوه‌های عشق‌ورزی خسرو آن است که عشق شیرین به سرعت با دو مؤلفه دیگر استرنبرگ مقارن می‌شود و آرمانی‌ترین رویداد عاشقانه را در میان مجموع روابط عاشقانه موجود در روایت خسرو و شیرین خلق می‌کند. به عبارتی

در مدل استرنبرگ حضور همزمان ابعاد شور، صمیمیت و تعهد به عنوان نوعی عشق کامل ارائه شده است. نتایج مطالعه نشان داد که احساس عشق کامل برای زنان اهمیت بالاتری دارد، در حالی که برای مردان نتایج بیشتر با صمیمیت و اشتیاق مرتبط است. (Alexandro Luiz De Andrade & other, 1981: 27)

لذا در تجربه نخستین عشق شیرین که توسط شاپور و با نمایش طرح تمثالی از خسرو، آغاز گردیده، مجذوبیت شیرین مؤلفه شور و اشتیاق را معنا می‌دهد که مصداق همان برانگیختگی عوامل فیزیکی و جسمانی است. به تصریح نظامی، شیرین:

چو می‌دید، از هوس می‌شد دلش سست چو می‌کردند پنهان، باز می‌جست

(نظامی، ۱۳۹۱: ۶۰)

که به تعبیر استرنبرگ این نیروی مثبت قدرتمند را که سبب بروز حس شور و اشتیاق آن هم صرفاً با دیدن کسی یا همنشینی و همصحبتی کوتاه با آن شخص می‌شود عشق در اولین

بررسی عشق و روابط حاکم بر آن در ... (مجید هوشنگی و فاطمه نظری زردآلویی) ۳۲۳

نگاه می‌نامند. (استرنبرگ، ۱۳۹۶: ۱۷۲) و در ادامه روایت مشاهده می‌شود که شیرین مکرراً در روزهای دوم و سوم با دیدن تصویر خسرو شور عشقش فزاینده‌تر خواهد شد. (رک. نظامی، ۱۳۹۱: ۶۱-۶۴) در اینجا، صرفاً، تفسیری عام‌تر هم می‌توان داشت و اینکه جاذبه جنسی در حکم یک موتور روانی قوی است که در فرد عاشق، کشش و جاذبه‌ای فیزیکی و ناآگاهانه و غیرقابل مقاومت به فرد دیگر ایجاد می‌کند. این حس جاذبه اغلب در ابتدای یک رابطه بسیار شدید است. (lubomir lamy, 2009: 17)

استرنبرگ عنصر پرستش معشوق از سوی عاشق را یکی از مهم‌ترین عناصر مؤلفه شور و شوق برمی‌شمارد که گاه در روابط عاشقانه میان افراد پیش می‌آید. (Strenberg, 1986: 128) در جریان عشق شیرین به خسرو، این حس دل‌باختگی قرین با مفهوم پرستش بوده و نشانه‌های متنی گویای این حس از طرف شیرین است:

درین صورت بدان سان مهر بستم که گویی روز و شب صورت پرستم

(نظامی، ۱۳۹۱: ۶۸)

البته باید در نظر داشت که بخش مهمی از عشق شیرین از نوع عشق شنیداری بوده است که توسط شاپور و در جهت تهییج او بیان می‌شد (رک. همان: ۷۰-۷۱) همین امر مبانی مهاجرت شیرین به سوی خسرو گردید یعنی عشقی شنیداری که برخاسته از گزاره‌های معطوف به تن است. از نشانه‌های دیگر مؤلفه شور و اشتیاق از نگاه استرنبرگ، سختی زندگی برای عاشق پس از معشوق است (See. Strenberg, 1986: 127) ردپای این نشانه در شیرین در جدایی و فراق از خسرو و ناله‌ها و اشک‌هایی است که در این روایت تصویر شده است. (رک. نظامی: ۱۳۹۱: ۱۷۰-۱۷۲ و ۲۱۴ و ۲۸۹ و ۲۹۲)

ب) مؤلفه صمیمیت: از مهمترین عناصر مؤلفه صمیمیت مسأله ارج نهادگی و عظمت معشوق در نزد عاشق است. در روایت نشاط نخجیر خسرو و هوای دیدار شیرین مشاهده می‌شود که شیرین با بهترین وجوه احترام و استقبال، خسرو را ارج نهاده و بخش مهمی از روایت به تمهیدات پذیرایی از او معطوف شده است. (رک. نظامی، ۱۳۹۱: ۳۰۰-۳۰۱) یا در مواجهه دیگری با معشوق، تمام مسیر را زرافشانی می‌کند و بر راه خسرو گلاب می‌پاشد و... که این ارج نهادن‌ها از عناصر صمیمیت محسوب می‌گردد. در جای جای مواجهه شیرین با خسرو، چه از لحاظ میل به رفاه حال معشوق و چه حمایت‌های عاطفی مورد اشاره استرنبرگ، شیرین نسبت به خسرو در موضع صمیمیت قرار دارد. برای مثال، هنگامی که خسرو قصد نزدیک

شدن به شیرین را دارد، شیرین از این کار امتناع می‌ورزد و به خسرو توصیه می‌کند که اکنون بهترین کار برای تو تمرکز بر پادشاهی و مقابله با بهرام است و بعدها به وصال دست خواهی یافت. در اینجا، اینکه شیرین در فکر رفاه حال معشوق است و استیلا او بر پادشاهی را در درجه اول اهمیت قرار می‌دهد، بیانگر مؤلفه صمیمیت از جوهره عشق است؛ یعنی در شخصیت شیرین، در کنار عنصر میل به رفاه، مسأله حمایت عاطفی شیرین نیز بروز بیرونی دارد. (رک. همان: ۱۵۶-۱۵۷) و از اینکه خسرو، تاج و تخت خود را باز پس گرفته است، خوشحال می‌شود و به رسم شادمانی و دوستداری خسرو، گوهرهای بسیاری را نثار می‌کند (رک. همان: ۱۸۱-۱۸۲) که نشان از حضور عنصر ارج نهادن به معشوق و از عناصر مؤلفه صمیمیت شمرده شده است.

ج) مؤلفه تعهد: در تعریف شاخصه تعهد از دیدگاه استرنبرگ، بیان این نکته حائز اهمیت است که عاشق هرگز در برابر مثنی یا منش نامناسب معشوق اعتراضی نمی‌کند و تعهدش را تحت هر شرایطی نسبت به او و عشق معشوقش حفظ می‌نماید. (See. Strenberg, 1986: 132). در این روایت، داشتن تعهد پایدار و طولانی در عشق شیرین به خسرو، روایت را به قصه تعهد شیرین مبدل کرده است. حتی در آن بخش که شاپور به قصد میانجی‌گری و وساطت پیش‌قدم می‌شود، شیرین این تعهد پیوسته و عمیق را مکرراً یادآوری می‌کند. شیرین علی‌رغم ناملایمات بسیار از سوی خسرو، همچنان بر عشق او وفادار است:

من اینک زنده، او با یار دیگر ز مهر انگیخته بازار دیگر
منم کز یاد او پیوسته شادم که او در عمرها نارد به یادم
ز مهرم گرد او بویی نگردد غم من در دلش مویی نگردد

(نظامی، ۱۳۹۱: ۲۰۲ و ۲۰۵)

از نشانه‌های دیگر عشق همراه با تعهد شیرین به خسرو این است که زمانی که خسرو، شیرین را در چشمه سار می‌بیند، بی‌آنکه بداند او همان شیرین دل‌داده او است، تمنای او را دارد و به او متمایل می‌گردد. این در حالی است که شیرین با دیدن او، با اینکه نمی‌داند او همان خسرو پرویز - معشوق اوست - در یک نگاه بر او دل می‌بازد اما با خود می‌اندیشد که یک خانه (دل) و دو صاحب خانه و یک نمازگزار و دو قبله محال و غیر ممکن است و نباید جز خسرو، دل بر شخص دیگری ببندد. (همان: ۸۴) از مشخصات دیگر مؤلفه تعهد این است که فرد عاشق، تصمیم می‌گیرد که فقط با یک شخص باشد و نه دیگری. این درحالی است که با

بررسی عشق و روابط حاکم بر آن در ... (مجید هوشنگی و فاطمه نظری زردآلویی) ۳۲۵

اینکه خسرو با مریم و سپس با شکر ازدواج می‌کند، شیرین در مواجهه با او در قصر، وفاداری و تعهد خود را گوشزد می‌کند. (نظامی، ۱۳۹۱: ۳۰۹) حتی بعد از آنکه خسرو را در مقبره‌اش دفن می‌کند، شیرین از روی جسد، کفن را کنار می‌زند و به همان آیین و روش که جگرگاه معشوق را ریش می‌بیند، بر پهلوئی خویش دهنه‌ای فرو می‌کند و در آغوش یار جان می‌دهد (نظامی، ۱۳۹۱: ۴۲۴) مؤلفه تعهد در شیرین، به حدی عمیق است که حتی پس از مرگ خسرو نیز هرگز کسی را به جای او انتخاب نمی‌کند و در برابر خواستگاری شیرویه تن به ازدواج با او نمی‌دهد. لذا به طور قطع، مؤلفه تعهد در شیرین قویترین ویژگی عشق او قلمداد خواهد شد.

۳.۴ تحلیل عشق در شخصیت فرهاد

الف) مؤلفه شور و اشتیاق: در مواجهه فرهاد با شیرین، نخستین مؤلفه‌ای که به چشم می‌آید شور و شوق است؛ چرا که فرهاد، صرفاً با شنیدن سخنان شیرین، که از عناصر فیزیکی زیبایی محسوب می‌شود، دل به عشق می‌سپارد. (همان: ۲۱۹) اما بسرعت عشق او به شیدایی و بی‌قراری مبدل شده (رک. همان: ۲۲۲-۲۲۳) و بی‌خوابی در فراق شیرین بیانگر همین مؤلفه در شخصیت اوست. (همان: ۲۴۵)

ب) مؤلفه صمیمیت: فرهاد در مواجهه با تجربه عشق به منظور رفاه حال شیرین از اوامر او مطاوعت می‌کند و تیشه در دست، روی به تراشیدن سنگ خارا نهاده و حوضچه‌ای برای رفاه معشوق فراهم می‌کند. (نظامی، ۱۳۹۱: ۲۲۰) و مکرراً عنصر ارج نهادن فرهاد به شیرین بروز عینی بیشتری خواهد یافت. حتی در آنجا که شیرین به پاس معماری حوضچه، بهترین نگین خود را به او هدیه می‌دهد (همان: ۲۲۱) فرهاد آن را سریعاً به پای شیرین نثار می‌کند که در نظام نشانه‌های استرنبرگ، از عناصر حرمت نهادن به معشوق و مؤلفه صمیمیت شناخته خواهد شد. نمود این حرمت و ارزش در شخصیت فرهاد تا آنجاست که حتی اگر از درگاه شیرین، غباری می‌رسید چنان برای فرهاد حرمت و ارزش داشت که به جای سرمه، آن را بر چشم می‌کشید. (همان: ۲۲۴)

علاوه بر اینها، گلایه‌ها و مناجات فرهاد در کوه در تخاطب با شیرین از نشانه‌های دیگر صمیمیت است که در روایت بصورت مونولوگ ترسیم می‌شود. (رک. نظامی، ۱۳۹۱: ۲۳۹-۲۴۰) از سوی دیگر، با رویکرد استرنبرگ، میل فرهاد به رفاه حال شیرین، همچنین حس مسئولیت‌پذیری او و حمایت عاطفی از جانب فرهاد به شیرین، از شاخصه‌های مهم و برجسته این مؤلفه محسوب می‌شود؛ بویژه در آن بخش از روایت که اسب شیرین یارای کشیدن او را

نداشت، فرهاد شخصا، شیرین را به قصر می‌رساند که مبادا ذره‌ای آزار و اذیت، جان شیرین را برنجاند. (رک. نظامی، ۱۳۹۱: ۲۵۰-۲۵۳) این مؤلفه حتی در گفتگوی شیرین با خسرو نیز نمود می‌یابد (رک. همان: ۳۴۰)

ج) مؤلفه تعهد: در تجربه عشق فرهاد مشاهده می‌شود که او از فرط عشق متعهدانه جز از شیرین سخن نمی‌گوید و جز بر شیرین چشم نمی‌دوزد و تنها فکر و خاطر شیرین را در یاد دارد. در واقع اصلی‌ترین مؤلفه عشق در فرهاد، مؤلفه تعهد او نسبت به شیرین است که تا آخرین لحظه زندگی، بر آن پایبند است:

به صد تلخی رخ از مردم نهفتی سخن شیرین جز از شیرین نگفتی

(همان: ۲۲۴)

شدت عشق فرهاد به شیرین تا به حدی پیش می‌رود که اگر در مسیر صد دیوار هم بود، متوجه آنها نمی‌شد؛ حتی اگر بر چشم او تیری می‌افکندند، از شدت مدهوشی عشق شیرین، مژه بر هم نمی‌بست. شب‌ها تا صبح، از عشق شیرین ناله و حسرت و بی‌تابی داشت و هر هفته به دیدار یار می‌رود و به نظاره او از دور قناعت می‌کند. حتی نیروی فداشوندگی و قربانی شدن در برابر معشوق را در عشق فرهاد بشدت می‌توان مشاهده کرد. (همان: ۲۳۴) این مؤلفه آنچنان در وجود فرهاد قوت دارد که زمانی که خسرو، خبر ساختگی مرگ شیرین را به او می‌دهد، فرهاد از جگر آهی برمی‌آورد و زمین را به یاد او بوسیده و جان می‌دهد. (همان: ۲۵۷-۲۵۸)

۴.۴ نوع عشق در خسرو، شیرین و فرهاد

۱.۴.۴ نوع عشق خسرو به شیرین

از تحلیل روابط خسرو با شیرین می‌توان دریافت که در ابتدا، عشق خسرو از نوع «عشق سودایی / شیفتگی» است که در آن، دو مؤلفه صمیمیت و تعهد به حاشیه رانده می‌شوند و مؤلفه شور و اشتیاق حضور چشمگیری دارد. در این نوع از عشق فرد بشکل افراط‌گونه‌ای مجذوب معشوق می‌گردد؛ بدون اینکه صمیمیت و تعهدی نسبت به آن شخص تجربه کند. به تعبیری «چشم خسرو چشم شهوت است و نه عبرت» (پورجوادی، الف ۱۳۷۰: ۳۳۵) لذا در این‌گونه روابط شاهد سطح بالایی از برانگیختگی فیزیولوژی و روانی هستیم که گاهی این نوع عشق با رسیدن به وصال معشوق رکود پیدا می‌کند. شیفتگی‌ها می‌توانند فوراً ایجاد شوند و در شرایط

دیگر به سرعت از بین بروند (Strenberg, 1986: 124). این درحالی است که در میانه داستان، عناصری که در ذیل مؤلفه صمیمیت دسته‌بندی می‌شوند، در روابط بین خسرو با شیرین نمود پیدا کرده و «عشق رمانتیک» را می‌سازند. این نوع عشق بر پایه دو جنبه جذابیت فیزیکی و عاطفی شکل می‌گیرد و شرکای این نوع رابطه بدون ترس از طرد شدن به افشاگری از خود می‌پردازند. اگر این‌گونه روابط با مؤلفه تعهد قرین نگردد، امکان دوام و پایداری آن اندک است. پس می‌توان گفت خسرو با آنکه در روایت سعی دارد تا نشانه‌هایی از عنصر تعهد را از خود بروز دهد، اما به دلایل مذکور، عشق او را تهی از این عنصر مهم می‌توان دریافت. در نهایت، عشق خسرو به شیرین از نوع عشق رمانتیک است که ترکیبی از دو مؤلفه شور و اشتیاق و صمیمیت خواهد بود و حضور مؤلفه تعهد در این بعد از عشق بسیار ضعیف می‌نماید.

۲.۴.۴ عشق خسرو به مریم

عشق خسرو به مریم، در دسته «عشق پوچ و توخالی» قرار می‌گیرد. استرنبرگ می‌گوید این نوع عشق بدون توجه به مؤلفه شور و اشتیاق و همچنین صمیمیت شکل گرفته و تنها مؤلفه‌ای که در این رابطه حضور دارد، مؤلفه تعهد است. در این‌گونه موارد رابطه خالی از هیجان و عاطفه است. (Strenberg, 1986: 128)

۳.۴.۴ عشق خسرو به شکر

یکی از مهم‌ترین انگیزه‌های خسرو برای ازدواج با شکر، علاوه بر مؤلفه شور و اشتیاق، برانگیختن حس حسادت و تحریک شیرین به تمکین از خویش بوده است. زمانی که شیرین در مقابل تمناهای خسرو جهت مصالحه و سازگاری، سرکشی می‌کند، خسرو نیز دست به ازدواج با شکر می‌زند. در عشق خسرو به شکر، حضور مؤلفه اشتیاق بر ظواهر جسمانی بیش از همه چیز خودنمایی می‌کند؛ لذا فقدان عناصر دیگر در این رابطه و استواری آن بر مبنای تحریک شیرین و مطیع کردن او، این عشق را در نوع «شیفتگی» دسته‌بندی می‌کند که در نهایت، خسرو با ازدواج با شیرین در واقع مؤلفه تعهد خود را نیز نسبت به شکر از دست خواهد داد.

۴.۴.۴ عشق شیرین به خسرو

شیرین در ابتدای رابطه با خسرو صرفاً در مواجهه با شاخص‌های فیزیکی‌ال عشق را تجربه می‌کند، اما با توجه به اندرز مهین بانو رابطه خود را صرفاً بر اساس مؤلفه شور و اشتیاق پیش نبرده، بلکه در پی اینست که عناصر مربوط به مؤلفه صمیمیت - تعهد و وفاداری - را نیز در این رابطه شکوفا کند. بنابراین در اصل، عشق شیرین از نوع «عشق کامل و آرمانی» است که از لحظه دیدار خسرو تا وصال با او و حتی تا آخرین دم بر آن پایبند و مقید است. آنچه که بر صمیمیت شیرین نسبت به خسرو غلبه تام دارد، مؤلفه تعهد شیرین است که بصورت برجسته، توجه مخاطب را به خود جلب می‌کند.

۵.۴.۴ عشق فرهاد به شیرین

از آنجایی که عشق فرهاد به شیرین کامل شده هر سه مؤلفه عشق در نظریه استرنبرگ است، می‌توان گفت که عشق فرهاد از نوع «عشق آرمانی و کامل» است که در آن سه شاخصه اشتیاق، صمیمیت و تعهد در سطوح بالا و مقرون به رضایت قرار می‌گیرند. به باور استرنبرگ، فرد عاشق در این بُعد نسبت به معشوقش رفتاری مراقبت‌آمیز داشته و در پی فراهم کردن رفاه حال اوست (مؤلفه صمیمیت) و از سویی، همچنان نسبت به فرد مورد نظر دارای شور جسمانی است (مؤلفه شور و اشتیاق) و همواره بر او وفادار خواهد بود (مؤلفه تعهد). با توجه به گزاره‌های متنی، در خصوص شخصیت فرهاد، مشاهده خواهد شد که عشق او در تمامی این مؤلفه‌ها در حد کمال قرار دارد.

۶.۴.۴ عشق شیرین بر فرهاد

در هیچ جای روایت، سخنی مبنی بر توجه و میل شیرین به ظواهر فیزیکی فرهاد و یا دیگر عناصر مربوط به مؤلفه شور و اشتیاق، به میان آورده نمی‌شود. از طرفی با توجه به شاخص‌های استرنبرگ در خصوص صمیمیت، می‌توان ادعا کرد که این مؤلفه از طرف شیرین نسبت به فرهاد مشاهده نمی‌شود؛ و چون تعهد و وفاداری‌ای نیز از جانب شیرین پدیدار نگشته است، در نتیجه احساس شیرین به فرهاد، از نوع «فقدان عشق» است که هر سه مؤلفه شور و شوق، صمیمیت و تعهد در سطح ضعیف یا تهی قرار دارند.

۵. قصه‌های عشق

۱.۵. قصه‌های عشق خسرو

الف) قصه هنر: همانگونه که در نظریه دوم استرنبرگ مطرح شد، توجه عاشقی که قصه هنر را دارا است، صرفاً به زیبایی‌های ظاهری معشوق در مقام یک شیء است؛ و معشوق، به دلیل ارزش‌های معنوی و اخلاقی مورد توجه قرار نگرفته است. (رک. استرنبرگ، ۱۳۹۶: ۱۲۱) حال با توجه به روابط حاکم بر این روایت، قصه همه شخصیت‌ها با قصه هنر آغاز می‌شود. این قصه بویژه در خسرو جلوه بیشتری از خود بروز داده و جذابیت‌های جسمانی شیرین (رک. نظامی، ۱۳۹۱: ۵۰ - ۵۱) و همچنین شکر (رک. همان: ۲۸۰) مدخلیت بالاتری داشته و هر دو تجربه عشق خسرو از مسیر شنیداری و توصیفی شکل گرفته است. در واقع کسانی که قصه آن‌ها قصه هنر است، به ستایش زیبایی‌های جفت خویش چون ستایش آثار هنری می‌پردازند و در دیالوگ‌هایی که میان خسرو و هر دو معشوق شکل می‌گیرد این نشانه‌ها مشاهده خواهد شد. (رک. همان: ۸۰-۸۱ و ۳۱۸-۳۱۹)

ب) قصه کلکسیون: از دیگر قصه‌های عشق خسرو، قصه کلکسیون است. در واقع از مشخصه‌های این قصه، چند همسری مرد یا زن است، مضاف بر اینکه فرد به ندرت به یک رابطه اکتفا می‌کند. (رک. استرنبرگ، ۱۳۹۶: ۱۱۳-۱۱۸) به تعبیر استرنبرگ، مجموعه‌دار از آن رو درگیر روابط چند همسری می‌شود که هر یک از آنها، برآورنده نیاز خاصی هستند که فرد پیش از او، نتوانسته آن نیاز را برآورده کند. درست مانند خسرو که به یک معشوقه یا همسر اکتفا نمی‌کند و در حالی که دل‌باخته شیرین است، بنا بر منافع سیاسی و حکومتی، با مریم دختر قیصر روم ازدواج می‌کند اما در ازدواج با شکر و شیرین، انگیزه‌ای جز زیبایی آن دو، به شکل یک اثر هنری ندارد. در مجموع، می‌توان گفت که شکر برای خسرو، نیاز به شور و شوق را برآورده می‌کند و شیرین علاوه بر این ویژگی، برای او صمیمیت و همدلی را نیز تامین کرده و مریم، منافع او را حفظ نموده است.

۲.۵. قصه‌های عشق شیرین

الف) قصه هنر: تجربه آغازین شیرین در مواجهه با خسرو معطوف به جذابیت‌های معطوف به تن بوده و در هر سه مرحله که تمثال خسرو را می‌بیند ستایش‌های او از نوع شور و اشتیاق و مقولات فیزیکی است. (رک. نظامی، ۱۳۹۱: ۶۰ و ۶۱. ۶۲) حتی پس از آنکه خسرو بارها

چشم خود را بر مؤلفه تعهد نسبت به شیرین می‌بندد و یاران دیگری را بر می‌گزیند، او همچنان به ستایش زیبایی‌های جسمانی و اندام و اعضای فیزیکی جفت خود به مثابه آثار هنری می‌پردازد لذا قصه هنر در اینجا مصداق پیدا می‌کند.

ب) قصه ایثار: با توجه کنش شیرین در مواجهه با عشق خسرو، وفاداری همراه با ایثار بعینه مشاهده می‌شود. همانطور که در قصه ایثار که زیر مجموعه قصه‌های نامتقارن است، دیده می‌شود، فداکاری و ایثار، صرفاً امری یکسویه بوده و علت شکست یا عدم موفقیت این گونه روابط، وجود دو نقش مکمل ایثارگر و سودبرنده است. تعهد و وفاداری شیرین به خسرو و عدم تعهد خسرو به شیرین، پایه نامتقارن بودن رابطه میان آن دو را شکل می‌دهد.

ج) قصه اعتیاد: شیرین که پس از شنیدن خبر ازدواج خسرو با مریم، حال و روز وخیم و دشواری را تجربه می‌کند و ادامه زندگی برای او بدون خسرو غیر ممکن می‌نماید. (رک. نظامی، ۱۳۹۱: ۱۷۰-۱۷۱) از آنجایی که این قصه، از نوع قصه‌های مشارکت است، دارای دو نقش معتاد و هم اعتیاد است.

۳.۵ قصه‌های عشق فرهاد

الف) قصه هنر: با توجه به مبانی یاد شده قصه هنر در این شخصیت نیز صادق است. ارتباط عشق فرهاد با محرک‌های شنیداری و منقش کردن عکس او بر کوه و باز گفتن درد دل با او، بت انگاری معشوق و ... (همان: ۲۳۹) همه از نشانه‌های اصلی قصه هنر است.

ب) قصه ایثار: همانگونه که در بستر روایت مشاهده می‌شود، با توجه به داده‌های استرنبرگ، از خودگذشتگی، مهجوریت، سختی‌ها در قالب کوه‌کنی و تمامی اموری که وصال شیرین را برای خسرو به ارمغان خواهد آورد از رده و دسته قصه ایثار است.

ج) قصه اعتیاد: اما با توجه به نشانه‌های طرح شده فرهاد زمانی که خبر مرگ شیرین را می‌شنود، ادامه زندگی را بدون شیرین، غیر ممکن و وحشت‌زا می‌داند. به همین علت به زندگی خود پایان می‌بخشد. (رک. نظامی، ۱۳۹۱: ۲۵۶-۲۵۸) لذا می‌توان گفت که شخصیت فرهاد در این روایت بیش از هر چیز، به یک موقعیت تراژیک نزدیک می‌شود و در دسته‌بندی‌های استرنبرگ با آنکه در حد کمال و آرمانی قرار می‌گیرد، اما به طور کامل محروم از کامیابی است.

۶. تحلیل و بررسی داده‌ها

بر اساس این روش استرنبرگ، طرفین پس از مشخص شدن نوع رابطه و تجزیه و تحلیل نوع قصه‌ها به علل کامیابی و یا عدم آن در نوع روابط خود خواهند رسید و گاه می‌توان وضعیت یک رابطه را در شناخت نقاط ضعف و قوت آن تغییر داد و بهبود بخشید. این رویکرد، در حوزه عملیاتی خود زمانی بصورت کامل عمل می‌کند که در حوزه انسانی و فضایی حیاتمند صورت پذیرد. اما در نقد ادبی، زمانی که مواجهه مخاطب منتقد با متن بمثابة یک رویا یا به عنوان یک پدیده مستقل و امر خود بسنده (ضیایی، ۱۳۹۸: ۱۷۷) و یا سوژه‌ای حیاتمند پیش رفت، اراده و دایره اختیارات تحلیلگر صرفاً تا مرزهای واگویه‌های روایت پیش خواهد رفت و در نهایت خواهد توانست به بررسی و تحلیل روابط و کنش‌های واقع در متن پردازد و نه چیزی بیش از این. با این مقدمه می‌توان در تحلیل روایت خسرو و شیرین و با بررسی نظام الگوهای حاکم بر روابط، به تحلیلی یکسویه و مبتنی بر مونولوگ متن رسید که می‌تواند پاسخی بر برخی روابط حاکم بر روایت باشد. با توجه به اینکه تکرار مولفه شور و اشتیاق در این داستان به نسبت سایر مؤلفه‌ها ساختار و شاکله اصلی عشق را تشکیل می‌دهد، و بویژه در جریان عشق خسرو، نمود بارزتری یافته، می‌توان مبانی این روایت را بر این مولفه بنا نهاد و پس از آن به ترتیب عناصر صمیمیت و تعهد را در نظر گرفت. این امر در کنار «عشق سودایی» خسرو و گذار او از عشق سودایی به عشق رمانتیک در مواجهه با شیرین، این امر را تقویت می‌کند که اساس این روایت بر مقوله‌ای است که نظامی خود از آن به هوس یاد کرده و داستان سرایش خود را هوس پختنی می‌خواند که هوسبازان را غمگسار باشد (رک. نظامی، ۱۳۹۱: ۳۲)؛ امری که در تجربه‌های عاشقانه دیگر روایت‌های نظامی یافت نمی‌شود. علاوه بر آنکه تجربه عشق خسرو به شکر از نوع «عشق ابلهانه و شیفتگی» و همچنین با مریم از نوع «عشق پوچ» این امر را تقویت می‌کند که در روایت نظامی، فقدان عنصر صمیمیت و تعهد، تلویحاً قرائت نظامی را در خصوص خسرو، از یک عشق آرمانی به سطح هوسنامه تنزل داده است.

اما بر خلاف خسرو، در شخصیت شیرین، بیش از هر مولفه دیگری، مولفه تعهد در سطح نخستین قرار دارد و پس از آن به توالی، مؤلفه‌های صمیمیت و شور و شوق. آنچه که در عشق شیرین نسبت به خسرو بروز یافته، آنست که شیرین بواسطه شاخصه اشتیاق بر خسرو دل می‌بازد به سرعت به شاخصه‌های صمیمیت و نیز تعهد، دست یافته و در نتیجه عشق آرمانی و کامل را تجربه می‌کند. حال این عشق آرمانی در شخصیت شیرین، بر اساس انتظار مخاطب می‌بایست به پایان خوش مبدل شود اما با توجه به سیر روایت، مشاهده می‌شود که عشق

آرمانی روندی تراژیک به خود گرفته و ناکام می‌ماند. این امر در سوییۀ دیگر داستان و در عشق فرهاد نیز مشاهده می‌شود و قربانی دیگر روایت کسی است که هر سه مولفه را در خود به کمال داراست. لذا می‌توان اینگونه تعبیر کرد که تجربه عشق آرمانی در این روایت همواره قرین با ناکامی و شکست است و راوی تلویحا سوگوار کامیابی و وصال در مصادیق مورد انتظار است.

در این اثر، نظامی با تاکید بر محوریت جمال و شاخصه‌های فیزیکی بیش از سایر عناصر زیبایی شناسی چون کمال‌گرایی، قصه هنر را در اولویت قصه‌های خود قرار داده است. این امر و بسامد آماری، ناقد ادبی را به نسبت مستقیم روایت نظامی با ادب غنایی رهنمون کرده و حدود و مرزهای انواع ادبی را تعریف‌پذیرتر می‌کند. به تعبیری، از منظر تحلیلی استرنبرگ، آنچه عشق در اثر نظامی را از عشق عرفانی متمایز می‌کند، ارتباط شاخص‌های شور و اشتیاق و قصه هنر در روایت غنایی است؛ و به نسبت می‌توان عناصر کمالگرایانه و شاخص‌های معطوف به تعهد و صمیمیت را در طرفین داستان‌های تمثیلی عرفانی بصورت برجسته‌تری مشاهده کرد به گونه‌ای که عاشق در روایت‌های عرفانی، با تکیه بر دو عنصر صمیمیت و تعهد همواره در پایان روایت رستگار خواهد شد.

از سوی دیگر پس از «قصه هنر»، می‌توان گفت که «قصه‌های ایشار و اعتیاد» در شیرین و فرهاد و «قصه کلکسیون» در خسرو از بسامد تکرار پایین‌تری برخوردار است. پس می‌توان دریافت که عدم موفقیت روابط در این داستان، وجود دو نقش مکمل ایشارگر و سودبرنده است. تعهد و وفاداری شیرین به خسرو و عدم تعهد خسرو به شیرین، و تعهد و وفاداری فرهاد به شیرین و عدم ایجاد این رابطه از سوی شیرین، پایه‌های نامتقارن بودن این رابطه‌هاست که به شکل مستقیمی، شکست روابط را در جای جای این روایت رقم می‌زند.

نکته حایز اهمیت در این تحلیل آن است که میان قصه‌های سه‌گانه یاد شده در روایت، قصه فرهاد و شیرین در یک همانندی مشترک سیر می‌کنند. همسانی معنادار این قصه‌ها زمانی جنبه تراژیک می‌یابد که سوییۀ معشوق در هر دو روایت متفاوت است. یعنی فرهاد در مواجهه با شیرین این سیر را طی نموده در صورتی که شیرین همین رویکرد را در قبال خسرو دارد. اینجاست که جریان روایت در بطن خود به سمت یک تراژدی حرکت می‌کند. امر تراژیکی که حاصل ناکامی دو شخصیتی خواهد بود که مصادیق تعهد و صمیمیت در آنان در حد کمال است و هر دو به سمت عشق آرمانی در رویکرد مثلث عشق حرکت می‌کنند اما در بطن روایت، هر دو از این تجربه ناکام شده و به نوعی، قربانی روایت لقب می‌گیرند. در نقطه مقابل،

بررسی عشق و روابط حاکم بر آن در ... (مجید هوشنگی و فاطمه نظری زردآلویی) ۳۳۳

شخصیت خسرو که به تعبیر استرنبرگ، فاقد عنصر تعهد بوده و در نهایت، مراتب عشق رمانتیک را تجربه کرده و قصه عشق او در نهایت به عشق کلکسیونی منتج شده است، کامروای روایت خواهد بود. اینجاست که می‌توان از منظر شناخت نوع و چگونگی عشق، روایت خسرو و شیرین را غم‌نامه‌ای دانست که در ذیل استیلای هژمونی شاه‌محوری مخفی شده است.

۷. نگاهی انتقادی بر پیشینه‌ها

۱.۷ عدم صحت گزاره‌ها و نتایج در پیشینه‌ها با توجه به کاربست نادرست نظریه و یا عدم شناخت از جزئیات نظریه

در پیشینه‌هایی بدان اشاره شد یک مساله‌ی محوری وجود دارد و آن عدم تشخیص درست از مولفه‌ها، مبانی کنش‌ها و در نتیجه عدم قضاوت درست از انواع عشق خواهد بود که در ادامه بدان اشاراتی خواهد شد:

۱.۱.۷ «تحلیل ساز و کار عشق در خسرو و شیرین نظامی بر اساس مثلث عشق

اشتنببرگ» (۱۳۹۹) مریم رحمانی. این مقاله در روش تحقیق بصورت تلفیقی و با گزینش ذوقی و جوه، به نتایجی راه می‌یابد که با نگاه درست و چند جانبه به نظریه‌ی استرنبرگ می‌توان به بسامد بالای این اشتباهات رسید. رحمانی بدین نتیجه رسیده است که «عشق خسرو به شیرین در ابتدا عشقی سودایی و کورکورانه است که بر اساس هوسرانی‌های شاه ایران شکل می‌گیرد که با گذر زمان و آمیزش صمیمیت و تعهد به عشقی آرمانی منجر می‌گردد» (رحمانی، ۱۳۹۹: ۴۵) این عبارت رحمانی متکی بر عدم شناخت درست از مولفه تعهد و صمیمیت و زایش‌های کنشی آن است. اساس عشق آرمانی در روش استرنبرگ متکی بر عنصر تعهد است. گزاره‌های متنی و با ادله‌ی مذکور، همگی حاکی از رویکرد کلکسیونی خسرو در تجربیات عاشقانه است. او بدلیل ورود به موقعیت‌های متعدد در عشق و ازدواج چه از منظر سیاسی و چه عاطفی با شکر و مریم، کاملاً در فقدان تعهد جای گرفته و بالتبع عشق او از نوع کلکسیونی است. با شناخت درست و جامعی از نظریه در خواهیم یافت که رفتار خسرو در پایان روایت، تماماً دارای نشانه‌های صمیمیت است که بدان در بدنه‌ی این پژوهش اشارات مکرر شده است. در جای دیگر رحمانی معتقد است «عشق یکسویه‌ی فرهاد نسبت به شیرین نیز عشقی دوستانه است که تنها انگیزش فرهاد به سوی شیرین، صمیمیت و دوست داشتن اوست» (همان) که در تقسیم بندی عشق از منظر استنببرگ کاملاً اشتباه و در نوع عشق آرمانی قرار می

گیرد زیرا تمامی عناصر سه گانه عشق در فرهاد به یکجا جمع بوده و هیچ مولفه ای در او کاستی ندارد این دو برداشت از سه سوی عشق در یک روایت نشان از عدم شناخت جامع از نظریه دارد.

۲.۱.۷ «بررسی مولفه های عشق ورزی قهرمانان داستان خسرو و شیرین نظامی (با تکیه

بر نظریه مثلث عشق استرن برگ)» (۱۳۹۴) زهرا پارساپور. مولف این مقاله جزو پیشتازان این نقد بوده و مقاله ایشان در نوع خود نوآورانه بوده است. همین بداعت نیز پژوهش پیشتاز ایشان را درگیر لغزش‌هایی نموده که هم برخاسته از عدم بهره مندی از منابع اصلی و هم گره‌هایی در بخش نتایج است. پارساپور در پژوهش خود معتقد است «صمیمیت در شیرین بیشتر از دیگر مولفه ها برجسته است.» این در صورتی است که تمامی عناصر روایت به عنصر تعهد در شخصیت شیرین گواهی می دهد و اتفاقاً صمیمیت در خسرو نسبت به شیرین بسیار برجسته‌تر و عینی‌تر خودنمایی می کند. در قسمت دیگر پارساپور وجه تعهدی را برای خسرو (ص ۴۴۳) متذکر می شود که دقیقاً این بخش با توجه به داده های استرنبرگ - تاکید مجدد بر داده های استرنبرگ - حلقه‌ی مفقوده‌ی این شخصیت است، و عملاً اتفاقی که به دست شیرویه رقم می خورد بر مبنای عنصر صمیمیت در شخصیت خسرو قابل تفسیر خواهد بود. همچنین، در قسمت پایانی نتایج، پارساپور متذکر می شود که «شیرین تلاش می کند در طول گفتگوهای خود با خسرو دو مولفه عاطفه و تعهد را در قصه عشق او به خودش پر رنگ سازد و نوع قصه عشق او را به قصه خود نزدیک سازد» این دقیقاً همان اشکال در شمول بر نظریه است که ناقد را در تشکیک بر دیگر داده‌ها نیز متمایل می کند؛ زیرا اساساً مولفه‌ها در نقد شخصیت ارادی نیست و تحلیل استرنبرگی صرفاً بر اساس نتایج و خروجی داده هاست. در روش استرنبرگی، محقق با توجه به آنچه بروز می یابد بر نوع رابطه و کیفیت آن متمرکز شده و نهایتاً در خصوص نتایج این ارتباط قضاوت می کند. این رویکرد کاملاً در تمامی تحقیق‌ها از این دست مغفول مانده است.

از سوی دیگر و مهمتر از همه، فقدان و کاستی مهم این مقاله در ناکام گذاشتن نظریه مثلث عشق است. استرنبرگ تمامی این سه وجه و نشانه‌های آن را بیان می‌دارد تا در نهایت به یکی از وجوه هشت گانه عشق دست یابد. اما پارساپور در مقاله خود صرفاً به بررسی مولفه‌های شور و شهوت در شخصیت‌ها و صمیمیت و تعهد اکتفا کرده و نظریه را کاملاً رها کرده است. فقدان مهم دیگر این مقاله عدم پرداختن به بخش قصه عشق است و این امر باعث شده قصه

بررسی عشق و روابط حاکم بر آن در ... (مجید هوشنگی و فاطمه نظری زردآلویی) ۳۳۵

های عشق که می تواند نقش مهمی در تحلیل داشته باشد و نقطه اوج بلوغ فکری استرنبرگ است از مدار تحقیق حذف شود.

۳.۱.۷ «نظریهٔ «مثلث عشق» استنبرگ و انطباق آن با دو منظومهٔ خسرو و شیرین نظامی و

ویس و رامین اسعد گرگانی» (۱۴۰۰) سارا حسین آبادی و زرین تاج واردی. در خصوص این پژوهش نیز دو نکته حایز اهمیت است؛ نخست منابع نظری دست دوم در این مقاله، آن را از شمول و استیلای کامل بر نظریه محروم کرده است و دیگر آنکه روش مقایسه‌ای در این تحقیق، مبنا و اصول پذیرفته شده و مورد تاییدی در سابقه‌ی پژوهشی ندارد و دریافت چهار نوع خویشاوندی در قصه‌ی عشق در دو روایت را نمی‌توان مبنای نتیجه‌ای کارآمد دانست. از سوی دیگر، در بخش خسرو و شیرین، داستان در استخراج مولفه‌ها با اتکا بر دلالت‌های متنی موفق نبوده و از همان ابتدا به انواع عشق و با استناد به برداشت‌های استقرایی اکتفا کرده است. در نظریه‌ی مثلث عشق، تشخیص، استخراج و تحلیل دلالت‌های متنی در شناخت مولفه‌های سه‌گانه است که بدنه‌ی اصلی نقد استرنبرگی را تشکیل می‌دهد و دیگر حوزه‌ها چون انواع عشق و قصه‌ی عشق همگی تابع شناخت درست از مثلث عشق است. لذا می‌توان مفروضات پژوهش حاضر را متکی بر حدس دانست و همین امر نتایج آن را نیز تحت الشعاع قرار داده است.

از سویی در نتایج این پژوهش نشانه‌هایی مشاهده می‌شود که نشان از عدم درک درست از نظریه دارد. به عنوان نمونه نویسندگان معتقدند

در خسرو و شیرین نظامی از هفت حالت ممکن در روابط عاشقانه از دیدگاه اشتنبرگ، پنج حالت با نظریه انطباق کامل داشت و در دو مورد اختلاف دیده می‌شد؛ یعنی در عشق دوستانه (فقط صمیمیت) و عشق مشفقانه (تعهد + صمیمیت) انطباقی وجود نداشت که نشان می‌دهد نظامی در خسرو و شیرین، روابط عاشقانه را که فقط در آن صمیمیت و یا تعهد همراه با صمیمیت است، قبول ندارد. (حسین آبادی و تاج واردی، ۱۴۰۰: ۱۰۰)

این برداشت به اصل دریافت درست از نظریه باز می‌گردد؛ زیرا که استرنبرگ تمامی روابط را در ذیل این انواع عشق تقسیم می‌کند و معتقد است روابط در صورتی پایدار و سالم پیش می‌رود که انواع و سپس قصه‌ی عشق طرفین با یکدیگر تناسب داشته باشد. در نظریه‌ی او هیچ بخشی مبتنی بر قبول داشت یا رد یک قصه و نوع مشاهده نشده و اساساً ادعای تحلیلگر نیز بر آن استوار نیست. از سوی دیگر، این پژوهشگر نیز رفتار خسرو در پایان روایت را ناشی از تعهد دانسته و نتیجه می‌گیرد که عشق خسرو آرمانی است در صورتی که این اشتباه در تحلیل

که بصورت مکرر در پژوهش قبل نیز مشاهده می‌شود، زاییده‌ی تشخیص نادرست از منشا رفتار خسرو خواهد بود؛ یعنی هر دو پژوهش کنش پایانی خسرو را به اشتباه زاییده‌ی تعهد دانسته اند بر خلاف آنچه که استرنبرگ آن را مولود صمیمت می‌داند. لذا در این خبط شناختی، عشق خسرو آرمانی شناخته شده که قطعا با توجه به دلالت‌های متنی قوی و آشکاری که وجود دارد، دریافتی اشتباه خواهد بود.

۲.۷ عدم شمول پژوهش‌ها بر دو نظام تحلیل یعنی مثلث عشق و قصه عشق از منظر استرنبرگ

در تمامی پژوهش‌ها خلا وجود کاربست دو نظریه در سه سطح به وضوح حس می‌شود؛ زیرا که نظریه‌ی انواع عشق و بویژه قصه عشق وجه تکامل یافته آرای استرنبرگ است و بجز مقاله رحمانی که نتایج نادرستی از کار گرفته است، الباقی پژوهش‌ها صرفا به مثلث عشق توجه داشته که وجه ابتدایی و نظریه مقدماتی استرنبرگ است؛ و پژوهش حاضر از این جهت سعی در شمول بر تمامی وجوه این رویکرد دارد.

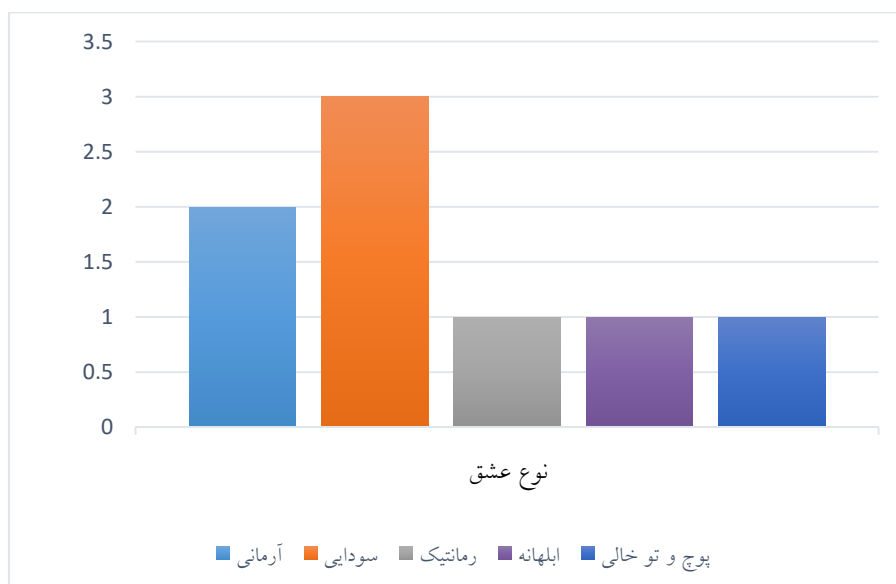
۸. نتیجه‌گیری

پس از بررسی و بازخوانی متن بر اساس دسته بندی و تعریف استرنبرگ از عشق و روابط حاکم بر آن، این پژوهش نشان داده که در این روایت، بنا بر ساخت و نوع ادبی داستان خسرو و شیرین، مولفه شور و اشتیاق در روابط سه گانه عشق اولویت داشته است. اما بسامد همین امر، در خود شخصیت‌های سه‌گانه و اصلی داستان متفاوت خواهد بود. لذا می‌توان نمود این مولفه را در خسرو به بالاترین حد خود دریافت. این مساله منتج به آن شده است که دو مولفه دیگر در آن کم‌رنگ شده و به تبع آن، بر نوع و قصه عشق خسرو تاثیر داشته است. به بیان دیگر، محتمل است که شدت مولفه شور و اشتیاق در خسرو، نظام تعهد و صمیمت او را تقلیل داده و چنانچه نشانه‌هایی از صمیمیت نیز در این شخصیت مشاهده می‌شود، بیش از هر چیز در تثبیت و ارضای مولفه شور و اشتیاق خسرو نقش خواهد داشت. نکته جالب اینجاست که دو مولفه صمیمت و تعهد در شیرین در برابر خسرو؛ و فرهاد در مواجهه با شیرین از قوت و مرکزیت بالاتری برخوردار است. لذا همین امر است که شور و اشتیاق این دو شخصیت را تابع دو مولفه دیگر کرده و قرائت تاریخی مخاطب را از نوع عشق شیرین و فرهاد به نوعی به عشق مقدس و آسمانی مبدل کرده است. یعنی می‌توان نتیجه گرفت که در ناخودآگاه نظامی و بالتبع

بررسی عشق و روابط حاکم بر آن در ... (مجید هوشنگی و فاطمه نظری زردآلویی) ۳۳۷

مخاطبان او، اصالت به دو عنصری داده خواهد شد که توسط استرنبرگ از آن به تعهد و صمیمیت یاد شده است.

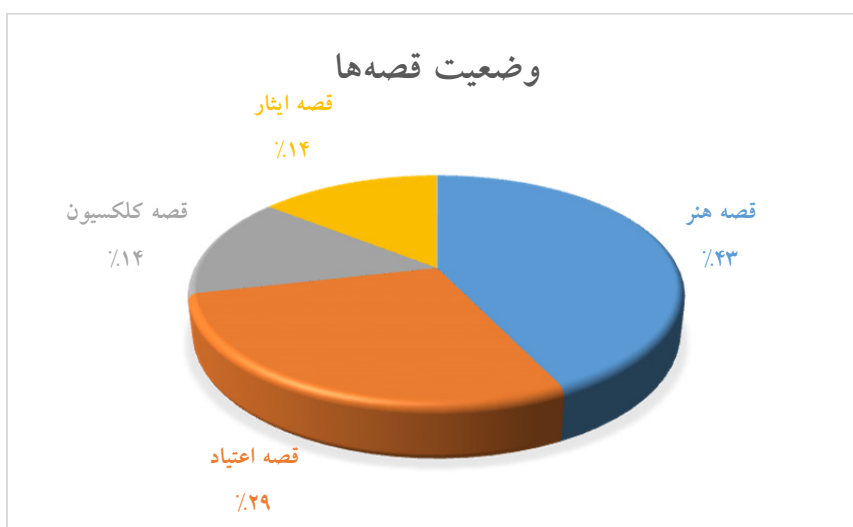
از سوی دیگر، نوع عشق در روایت خسرو و شیرین، به ترتیب عشق سودایی، عشق آرمانی، عشق رمانتیک، عشق ابلهانه و عشق پوچ و توخالی است که از میان هشت عشق توصیف شده، دو مورد به عشق آرمانی، سه مورد به عشق سودایی و عشق رمانتیک، عشق ابلهانه و عشق پوچ و توخالی هر کدام یکبار پرداخته شده است. نمودار عشق در روایت در شکل زیر قابل ترسیم است:

نوع عشق در روایت خسرو و شیرین

از سوی دیگر، با توجه به قرائت استرنبرگ از عشق به مثابه قصه، می‌توان دریافت که علت ایجاد وضعیت تراژیک در روایت خسرو و شیرین، بیش از هر چیز مبتنی بر ناهمگونی قصه‌های عشق در شخصیت‌های سه‌گانه است. از آنجا که بر اساس نگرش استرنبرگ، دوام روابط متکی بر همسویی و همخوانی قصه‌هاست، این وضعیت در شخصیت خسرو قصه هنر و کلکسیون و در شیرین هنر و ایثار و اعتیاد است. همین تفاوت در قسمت دوم عشق مبنای عدم کامیابی و تداوم روابط در میان این دو شخصیت شده است. از سوی دیگر قصه عشق در فرهاد همانندی نزدیکی به قصه عشق شیرین نسبت به خسرو دارد اما نوع عشق شیرین نسبت

به فرهاد اساساً ایجاد ارتباط و شکل‌گیری رابطه را غیر ممکن کرده و از آنجا که ارتباط در هیچ سطحی شکل نگرفته، مجالی برای تجربه قصه عشق میسر نخواهد شد. و از آنجا که قصه عشق شیرین در تعامل با فرهاد کاملاً در تضاد و تنافر با قصه فرهاد است، عملاً وجه تراژیک روایت رقم خواهد خورد. نمودار قصه‌های عشق در این روایت نیز بصورت زیر خواهد بود:

قصه‌های عشق در روایت خسرو و شیرین

در نهایت، نتایج پژوهش نشان خواهد داد که از با نگاه استرنبرگ، فقدان وجه تعهد و وفاداری در داستان خسرو و شیرین، روایت را از سطح یک اثر عاشقانه به مرتبه‌ای تنزل داده است که نظامی آن را هوس‌نامه می‌خواند و اینکه در نهایت، عشق آرمانی در این داستان شکست را تجربه کرده و نشانه‌های کامیابی در عشق کلکسیونی و یا ابلهانه خسرو نمود پیدا می‌کند، وجه غم‌انگیز روایت است.

کتاب‌نامه

استرنبرگ، رابرت جی (۱۳۹۶)، قصه عشق، علی اصغر بهرامی، تهران: جوانه رشد.
پارساپور، زهرا (۱۳۹۴) «بررسی مولفه‌های عشق‌ورزی قهرمانان داستان خسرو و شیرین نظامی با تکیه بر نظریه مثلث عشق استرنبرگ»، مجموعه مقاله‌های دهمین همایش بین‌المللی ترویج زبان و ادب فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی: صص ۴۳۵-۴۴۳.

بررسی عشق و روابط حاکم بر آن در ... (مجید هوشنگی و فاطمه نظری زردآلویی) ۳۳۹

پورجوادی، نصرالله (۱۳۷۰) عشق خسرو و عشق نظامی، نشریه دانش مرداد و شهریور، شماره ۶۵: صص ۳۳۴-۳۳۷.

پورجوادی، نصرالله (۱۳۷۰ الف) شیرین در چشمه، نشریه دانش، خرداد و تیر، شماره ۶۴: صص ۲۴۶-۲۵۵.
حسین آبادی، سارا و زرین تاج واردی (۱۴۰۰) نظریه «مثلث عشق» استنبرگ و انطباق آن با دو منظومه خسرو و شیرین نظامی و ویس و رامین اسعد گرگانی، سبک شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، دوره ۱۴، شماره ۶۴: صص ۸۹-۱۰۲.

راس، آلن. ا (۱۳۸۶) روانشناسی شخصیت (نظریه‌ها و فرآیندها)، سیاوش جمالفرد، تهران: نشر روان.
رحمانی، مریم (۱۳۹۹) تحلیل ساز و کار عشق در خسرو و شیرین نظامی بر اساس مثلث عشق استنبرگ، مجله ادبیات فارسی، دوره ۱۶، شماره ۲۳، پاییز ۱۳۹۹، صص ۴۰-۴۷.

ضیایی، حسام (۱۳۹۸) سیر تحول رویکرد روان‌کاوانه در نقد ادبی، پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی، دوره ۱۰، شماره ۳۸، دی‌ماه، صص ۱۶۳-۱۹۰.

فروید، ریگموند (۱۳۵۰) اصول روانکاوی، هاشم رضی، تهران: آسیا.

قاسم‌زاده، حسین و بیژن ظهیری (۱۴۰۱) بررسی و تحلیل شخصیت عشقی مجنون در «لیلی و مجنون» نظامی بر اساس نظریه مثلث عشقی رابرت. جی استرنبرگ در روانشناسی، پژوهش‌های بین‌رشته‌ای، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

قوامی، بدریه و دریا ساعدپناه (۱۳۹۶) «تحلیل منظومه لیلی و مجنون با تکیه بر نظریه مثلث عشقی استرنبرگ» دوازدهمین گردهمایی بین‌المللی ترویج زبان و ادب فارسی.

ظاهری عبده‌وند، ابراهیم و روح‌الله کریمی نورالدین‌وند، (۱۳۹۹)، «بررسی ابعاد عشق‌ورزی در اشعار «بلال» در فرهنگ بختیاری بر اساس نظریه عشق استرنبرگ»، دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه، سال ۸، شماره ۳۴، مهر و آبان: ۶۵-۹۲.

قربان‌نژاد، پریسا و فریبا پات (۱۴۰۰) «کارکرد ازدواج‌های سیاسی در تنظیم روابط حکومت‌های متقارن از قرن ۷-۴ق با تکیه بر تواریخ عمومی» تاریخ ایران: دوره ۱۴، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۰، صفحات ۲۵-۴۴.

محمودی، معصومه، (۱۳۹۹)، «نظریه عشق استرنبرگ و نقد تطبیقی داستان معاصر»، ادبیات و پژوهش‌های میان‌رشته‌ای، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال دوم، شماره سوم، بهار و تابستان ۱۳۹۹: ۲۶۰-۲۹۱.

نظامی، الیاس بن یوسف (۱۳۹۱)، خسرو و شیرین، حسن وحید دستگردی و سعید حمیدیان، تهران: قطره.

Caris, Melissa K. (2021). Investigating the Effects of Endurance of Marriage on the Relationship between Attachment and Love Style. Seattle Pacific University. School of Psychology .

- Gao, G (2001) .Inimacy passion and commitment in chinese and us American romantic relationships. International jornal of Intercultural relations. 25.329-342
- Hegsted, Camilla P. (9-2020). The Role of Mentalized Affectivity in Romantic Love and Relationship Satisfaction. City University of New York (CUNY). CUNY Graduate Center .
- Limas, Emily. (2013). Father-child Bonds and their Effect on Quality of Adult Intimate and Romantic Relationships. California State University San Marcos.
- Sternberg.R.J.(1986).A Triangular theory of Love. Psycological Review.93(2).119-135.
- Sternberg, Robert and Barnes, Michel. (1988). psychology of love, Yale University press, p. 70.
- Sumter, Sindy R. & Valkenbury Patti M. & Jochen Peter. (2013). Perceptions of Love across the lifespan: Differrnces in passion, intimacy and commitment. International Journal of Behavi oral Devel0pment.
- Myers, Jane E. and W. Matthew Shurts. (2002).Measuring Positive Emotionality: A Review of Instruments Assessing Love. [http://www.sagepub.com/home.nav.\(238-254\).](http://www.sagepub.com/home.nav.(238-254).)